

Стара холера

Автор:

Володимир Лис

Стара холера

Володимир Савович Лис

Єва була найвродливішою дівчиною в селі, але чоловік, якого вона покохала на все життя, одружився з її сестрою Павлиною. Єва поламала їхній щасливий шлюб... А на старість лишилася самотньою. Як і Адам, що все життя до нестями любив чужу дружину. Друзі Адама, колишні хулігани та відчайдухи, «дідусі-розбійники», вирішують одружити цих двох. Та як звести упертих самітників? Тим часом у великому місті Ліза, онука Павлини, буде своє життя разом із коханим Степаном. Однак, здається, вона втрапила у велику халепу... І тепер спалахне боротьба двох молодих за своє щастя, і несподівано в цю боротьбу втрутяться не такі вже й прості діди з поліського села...

Володимир Лис

Стара холера

Якщо ляжуть двоє, то тепло їм буде, а як же зігрітися одному?

Еклезіаст, 4—11

«Любов непояснима».

Назва п'єси, прочитаної колись автором цього роману

Ой ти, дівчинонько, та й зарученая,

Чом ти, дівчинонько, та й засмученая?

Старовинна пісня

В нас тепер Європа —

баба любить хлопа,

а стара холера

хоче кавалера.

Сучасна пісня

Частина перша

Розділ 1

Їх було четверо. Трое – відомі сільські насмішники й пересмішники, а в минулому – хулігани, збитошники, пройдисвіти, яких колись не те що побоювалися, а таки боялися в їхніх Тупталах. Бо кожен з отієї трійці, далеко не святої, мав свої грішки й те, чим був знаменитий. Чимало навитворювали, як казав старий Пилип Лохасько, поставили догори дригом, а потому назад перевернули, щоб ще раз крутнути на ідній нозі. Були ровесниками з різницею в один-два, хай три роки, і так склалося, що компанію водили здавна, ще з молодих літ.

Найстарший за чином, як вони казали, Роман Корогода, по-сільському Байчик, крім того, що мав гострого язика, – вмів і байки та анекдоти травити, і слівцем до лавки прибити, – уславився тим, що, довгенько попарубкувавши, женився на сільській красуні Тамарі, котра ради нього вернулася з міста, де мала добру

роботу і хлопця, якого вже привозила показувати батькам. А покинула його ради Романа й пішла робити в колгоспну ланку. А що ж Роман? Устругнув дитину, а потім вчинив повар'ятськи – подався-поженихався до дівки на своєму кутку, в якій, як мовиться, ні кола, ні двора, ні лиця, ні до кравця, – Кульової Маруськи. Та через два роки повернувся назад, видавши Маруську заміж за сусідського хлопця, котрий вірно неї ждав. Зате Байчикова жінка не стала ждати, подалася у світи. Байчик удруге привіз свою Тамарку з міста і потім устругнув ще трьох синів і дочку.

Омелян Ліщиця на прізвисько Лущений (бо били його і «лущив» він) замолоду, як казали, тоже чимало дівок перепробував, а взяв удовицю Катьку, чоловік якої перевернувся і згинув на тракторі на старому мості за Тупталами. Омелян признав Катьчину дочку за свою (себто удочерив), та ще й наполіг, щоб його перевели робити на трактор покійного Максимка. Потому ще нажив двоє дітлахів, але то вже гинча пісня.

Платон Клок носив два вуличні прізвиська – Параний і Тежкий. Параний – бо мав доволі похмуру натуру і коли закипав, як те молоко, то вже було не спинити. Не одному досталося од його важкої руки (того й Тежкий). За побиття сусіда три роки в тюрмі одсидів. Жінку взяв собі тоже сусідську, тільки з другої доми[1 - Хата (діал.). – Тут і далі прим. авт.] через хату, і на цільних десять літ молодшу. Колись вибрав неї зовсім дитиною. Як уже сказав, коли парубком був і з армії вернувся, тому дівчиську Маринці: будеш моею жінкою, як виростеш, – то так воно й вийшло. Мусила рости і не сміти на хлопців глянути, бо знала, що під боком неї доживався Платон Тежкий. Одне в Платона було не так, як тре' – мав п'ятьох дочок і жодного сина. Вже як набігло йому за п'ятдесятник, до копи літ діло йшло, то признався Марині: має гріх, в Ольги Луцьової його дитина, спеціально хотів перевірити, мусив же на сина спромогтися, та не – грішне дитя тоже дочкою вродилося.

Одне слово, їх трое за молодості нашкодило чимало: і кози на Маланку наводи?лися, і за дівками набігалися, і пик набили суперникам, і перепили горілки чимало (казьонки, а більше – самогонки), на свята нарізалися в карти (очко й трінька – то їхне, бувало на свята од світання й до смеркання), хоч пізніше всі вдалися добрими господарями. Всі трое були статні, вродливі, а Роман з Платоном ще й ніби циганкуваті трохи, то не одна зі слабкої половини за ними вмирала. Та вибрали тих, яких вибрали, мали вже і внуків, а Роман і Омелян навіть правнуків. Літа збігли, як швидка вода, назбирали їх вже під чи за вісімдесяток, хоч діди ще трималися (чи намагалися триматися) ого-го, час від

часу збиралися разом, аби згадати молодість та пограти в очко, як не на гроші, то хоч на щиглі, ще й якусь чарчину перехилити, та потравити анекдоти, та по-старечому посміятися. Ті святкові зустрічі лишилися як давній ритуал, без якого вже й життя свого не уявляли. Жінкам їхнім було на ті збориська зась, і вони те добре знали, та й Омелянова Катерина вже віддала Богові душу, жив коло дочки, що знала про батькові звички.

Четвертим же в їхній компанії був Адам Лесь на прізвисько Тихіський. Воно найбільше й пасувало до його вдачі. Адам виріс невисоким, худорлявим, із невродливим, хоча й не потворним, одне слово, звичайним обличчям, й більшою відзнакою серед інших лиць був хіба що його вираз. Здавалося, що і колись малий Адасько, і згодом доросліший Адамко, і тепер уже старий струхлявілий Адам хоче щось дізнатися в інших людей, але чи то не здатен висловити запитання, чи не одважується про щось спитати. Той вираз викликав не раз і не два в односельчан запитання: «Чого тобі, Адаську (Адамку, Адаме)?» Адам у відповідь мовчав, іноді збентежено і злякано одказував:

– Я... Я нічого. Нічого...

Люди здвигували плечима і давали і питати перестали.

А ще мав Адам Тихіський виразні світло-сірі, аж блакитні очі.

Вони – єдине, що привертало колись до нього увагу дівчат. І власник таких прикметних, таких досить гарних і виразних очей мав би неодмінно цим скористатися. Якби...

Якби не був за своєю натурою Адамом Тихіським.

У селі знали, що за ним криється якась загадкова, таємнича історія, бо народився Адам десь на Східній Україні, куди перед війною, ще за Польщі, його батьки подалися до «советів». Там, казали, й згинув його батечко, а мати вже у війну вернулася з ним малим назад у село, та через якийсь час попала у німецьку облаву, була вивезена до Німеччини, де й загубився неін слід. Малого Адама взяла у свою сім'ю тітка Ярина. Там, серед тітчиної дитячої орави, жилося йому не вельми солодко, виріс – ніби й родич, але чужий, затурканий і тихий, аж став геть отим Тихіським, прожив непомітне життя, яке всеньке, вважай, був пастухом. Пас колгоспні корови, так і не женився, а тепер доживав свого

трудного віку в старій хатині, яку викупив йому колгосп у родичів баби Параски Клецьової.

При таким мовчазнім характері, непримітності його колись, ще в юності, щось потягло до компанії найбільших тупталівських хуліганів, забіяк, пияків і насмішників. Раз, і два, і три прийшов до гурту, коли вони в старім Чумаковім садку різалися в карти на гроші, прийшов і зимою «водити козу», отримавши роль ведмедя, котрого тягли за собою на цепу. Роман, Омелян і Платон (а колись йому спокій, а з часом був у їхній компанії й Демид Вітрогон, який по тому подався на заробітки десь на Восточну, та там і женився й остався в приймаках) спершу проганяли його, насміхалися, а Адам терпеливо зносив їхні насмішки, в'ідливі підколки, при грі в очко чи тріньку вносив свої гроші, звісно, програвав, але не сперечався, коли батяри відверто мухлювали. Покірно пив з ними самогонку, хоч швидко впивався і новоявленим друзякам доводилося тарагунити його попід руки, щоб скинути, як куль соломи, коло його воріт. Ця дивна покірність і прив'язаність зрештою змусила махнути рукою на нього, що так відрізнявся од решти, прийняти до своєї компанії. Спершу до нього ставилися як до тіні, що набридливо волочиться за тобою і яку не можна одчепити, потому вже звикли, і з часом, коли Тихіський не приходив на гульки чи якісь їхні походеньки, вже й питалися з усмішечками: «А де ж то наш Адасть?» Чи: «А чого ж то Тихіський сачкує?»

Хоч і рідше, та все ж час од часу збиралися й теперка, постарілі, полисілі й облізлі, бо досі, як мовив колись Роман, сидів у кожного в дупі магніт, що притягав їх один до одного і всіх їх до купи.

Ще сказав якимось Омелян:

– Мо' , доки разом ото валандаємось, то стара карга й побоїться зі своєю косою підходити.

Цей неділі, як позлазилися на лавку навпроти Ромкової хати, то й зауважив Байчик:

– Хлопи, а щось то Тихіського зновика нима...

– Точно, – Омелян Лущений. – Що ж він-то, стара холера, компанії цурається?

– Мо' грошей на триньку жалько стало. – Тежкий, як завше, в'їдливо рештки жовтих зубів вишкірив. – Так би позичили...

– Яка там вже тринька, – зновика Омелян. – А просто посидіти міг би й прийти... ци може...

Роман тоді зразу:

– Що «чи може»? Що там уже в голову полізло?

– Та я нічо, – Омелян. – Тико ж не приходить... Другий раз... А мо' , й третій...

– Хоч сказати, що скапарався Тихіський? – Роман мало не визвірився. – Чого б то йому, без нашого дозволу... кінці оддавати... та чути було б, що вмер...

Омелян:

– Жарти жартами, а хто Адаська останній раз коли бачив?

– Та давно... Я вроді ще на Спаса...

– Точно, тогді ж збиралися...

– А він же, холерник, сам живе... Та й родаки його не вельми жалують...

І тут вони всі разом, гуртом своїм старечим, відчули, як подув вельми зимний вітер. Завіявся і накрив усіх трьох своїм холодним чорним крилом. Не того, що осінь, до Покрови близько, а того, що був той холод особливим.

Вони знали, що не так і багато кожному з них лишилося ще прожити. Ну, рік-два, ну, п'яток літ, а коли повезе – то й десяток. Як то в селі водиться, були готові, що рано чи пізно доведеться попрощатися з цим світом і перейти до іншого, як мовили богомільні їхні жінки – ліпшого. Але то мало бути колись. Кепкували часом з тої часниці, і тої росомахи, що має прийти і затулити білий світ своєю чорною тінню.

І от вона, вочевидь, прийшла.

До одного з них.

І тягне протяг, змушує нагинати плечі, бо одтулила заслінку од чогось такого, що зимніше за найлютіший мороз.

Боялися собі признатися, що вперше вони розгублені – не один, а всі разом.

– Ходімо, хлопаки, до того гицля, – перервав зимну мовчанку Роман. – Знайшов коли вмирати... Ще ж тико листя жовтіти почало.

– Ну, знаця, не схотів у мерзлу землю лягати. – Платон криво всміхнувся. – Та й нам удобніше зараз буде...

Не доказав «його проводити», кволо змахнув рукою. Жарт завис, готовий тарахнути, як мерзла грудка об землю.

Платон:

– Та, може, він вже й засмердівся там у своїй пустці...

– Ну, того ще не хватало... А щось таки сталося... Ходімо... І трое пішли до четвертого, що так відрізнявся од інших. Якого, може, й не було вже.

Яким же було їхнє обурення, коли вступили, потупцявши трохи перед порогом, до ще старезнішої, ніж він сам, хатини Тихіського. Хоч у хаті було задушливо од застоюного повітря, мертвим духом і не пахло. Не смерділо. А клятий Тихіський, котрого вони вже подумки поховали, сидів за столом і лущив горох[2 - Квасоля (діал.)]. Спокійнісінько підвів очі, зиркнув трохи здивовано, мовляв, чого приваландалися? Чи питав: ага, то ви-те? Горошини у мисці, здавалося, засміялися.

Ну всі трое й видали, яка він зараза. Тако налякати, а потому розчарувати!

Горох він лущить!

– Хто багато їсть гороху, пердітима потроху, – сказав Омелян.

– Вже вмер би він, то хоть би, може, чарку на поминках випили, і то була би користь, – видав Роман.

А Тихіський у відповідь:

– Так теперка батюшка те ни схвалює, а то й зусім заприщає.

Ну й далі тихо сказав, що ото йому нікуди йти не хочеться, тож рішив ділом зайнятися. Бо якось воно нудно, хоч вовком вий.

– То ми вже тобі й ни потрібні... – видав Платон з образою, а Тихіський на те:

– Я сам собі ни потрібен.

– Собі... – котрийсь із них те вимовив. Видихнув...

Десь далеко в селі щось гухнуло. Глухо й протяжно, мовби хто скинув з висоти мішок із залізяками, а може, й цементом, чи забив у землю одним ударом палю.

Чи щось обірвалося.

А таки обірвалося з тими Адаськовими словами.

Роман озирнув хату їхнього товариша самітника. Така сама, як у них. Така – і не така. Хоч довкола було чисто, відчув запусценість в цій бідній хатині. Роман міг би поклястися, що з печі визирає порожнеча. Виставила свою чорну пащеку і от-от вхопить усіх їх чотирьох. Не, трьох. Бо Адам Тихіський жив із цією порожнечею, вона, вочевидь, сідала йому на плечі, обіймала, готова зараз ковтнути. Проте не ковтала, бо він був їй потрібен.

У них трьох було до кого прийти з чоловічих походеньок, з отих їхніх стріч, тріньок, а ще раніше – з роботи. Жінки й діти чекали вдома, а як і не чекали, то ти знав, що вони є. Є. І жінка сабанюща[З - Лайлива (діал.)], та жива й тепла, і діти замурзані, а потім більші й більші, з їхніми проблемами і турботами, а далі внуки, що забігали до хати, аби щось прощобетати чи просто тернутися об дідові

коліна.

Роман раптом відчув, яке то щастя просто покласти шкарубню свою долоню на маленьку чубату голівку. Чи голівку з косичками. В нього тепер з'явилися й правнуки. Хай вряди-годи, а таки навідувалися.

До Адама не приходив ніхто. І ніколи не прийде. Роман зиркнув на своїх друзів і нутром відчув, що вони думають те саме.

Чи схоже на те.

А в розчиненій пащеці печі сміялася з них порожнеча. З якою жив Адам.

– Ну, тойво, треба було блешчину[4 - Пляшку (діал.)]захопити, – порушив тишу Омелян. – Чи в тебе є?

Адам одказав, що нема. Раніше водилася, він у Ганки Трикальової, поки жива була, купував, альбо в Марини-сусідки, чи у Вітьки Смалунця, та зрозумів, що з часом йому все більше самому хочеться до тої блещини прикладатися, то й перестав купувати. Ну, якби знав, що такі гості заваляться...

– То що робити будемо? – Платон. – Мо', до когось із нас почалапаємо?

Оте «із нас» змусило посміхнутися. Бо Платон був із них найскупішим.

І тут Роман видав:

– Ми тутечки в Адамця посидимо та покалякаємо. А заодно подумаємо, куди його у приймаки оддати. Бо ж до цієї халупи яка баба піде?

Чоловіки засміялися. Спершу Омелян, а далі Платон. І сам Адам скупю всміхнувся. Мов боявся, щоб усмішку не забрали.

– А я й ні шуткою, – сказав Роман. – Тре' було раніше про те думати... А нашому Адамові і в приймаки мона пуйти.

- Та хіба ж ми про те ні казали? І ні раз...

Справді, вони ще й раніше заводили мову, що Адамові добре б женитися, та він тільки махав рукою. З часом вони переконалися, що товариш їхній боїться жінок, як вогню, і перестали навіть жартувати.

- Та хіба силою цього старого холерника під вінець поведеш? Та й з ким...

- А хоча б із Євкою Клепцьовою... Лицючкою... Ружею старою... - сказав Роман, ще й підморгнув.

- Євкою...

Роман значливо підняв догори великого пальця.

- Адаму що тре' яко чоловікові?

- Ну жінку, - озвався Омелян.

Роман:

- Ні просто жінку - Адамові потрібна Єва. А у Тупталах, щитай, тико ж ідна Єва й осталася. Єва - Красна Ружа.

- Та ж вона гордячка, - сказав Платон. - Ні для нашого Адама. Шмидко[5 - Швидко (діал.)] покине такого, як Адам. Якщо вже сватати, то тико ні тую Єву.

Роман:

- А чого б не? Якраз вони ідне ідному підходять. Адасько наш так дівичем і зостався... Та не червоній так... Ми ж тут всі свої... І не йорзайся... Гля, у нього ще й кров е... Аж бурячковим зробився. Та ж Євка, певно, тоже дівкою так і провікувала. Чим не пара?

- Та в нашого Адася і сили не стачить, щоб неі розпечатати, - вискалив зуби Платон. - Чи ще зможеш, га, Адаме?

– А воно йому тре' ? – Роман стукнув долонею по столу. – Як далі буде – то вже їхнє діло. А я, їй-Богу, їх засватаю. Бо обое як теї дрючки на своїх городах стирчать.

– То, мо' зара й пуйдемо? – Ув Омеляна заблищали вицвілі очі, досі охочий був, як і Роман, до всяких витівок.

– Не, – сказав Роман. – То діло не шутейне. До тої баби серйозний підхід потрібен. Я сам за те візьмуся. Пом'янете мое слово – ще як не на весіллі, то на гостинах погуляємо.

Тут усі збагнули, що Роман справді всерйоз задумав нову авантюру. І Платон, і Омелян теж повеселіли.

Адам же злякався. І не на жарт.

– Ну добре, хлопці, пошуткували й хватить, – сказав поспішно, й було видко, що неабияк збентежений. – Я зара як не до Марини, то до Костика Рицька збігаю за блешчиною, то й вип'ємо. Сало й огірки на закусь в мене найдуться. І яйця е...

– Точно? – Роман реготнув. – Провіряти не тре' ?

– Та не мої, а курячі, ще маю пару несучок... То я пуйду?

Чоловіки загомоніли, що таке діло таки варто обмити.

– Яке діло... – Адам аж знову сів на лавку. – Романе, ни здумай щось робити... Бо присяй-бо, посваримося... Все ж село сміятиметься.

– А шо, ліпше, як сам загнешся та пару днів пролежиш, поки не засмердишся? – уже сердито сказав Роман. – Цього ти хочеш?

– Та якось воно буде... Я вже звик сам...

– Звикнеш і до баби... Можеш сваритися скільки хоч, али я таки вас зведу...

- Та Євка за мене й не пуйде... Хіба ти забув - то ж Ружа... Красна Ружа.

Справді, Євку, Єву Клепцьову (покійного неїного батька Клепцьом прозивали) досі в селі позаочі кликали Ружею, або й Красною, Пишною Ружею. Бо, на відміну від незavidного Адама, колись була статною й вродливою, мала й багацько бажаючих на ній женитися. Та так на всеньке життя й зосталася незаміжньою старою дівою, а тепер і бабою старою, що не звідала сімейного життя. Про те багато в селі переговорили всякого, доки ще молодшою була. Та найбільше вважали: надто гордою, перебірливою виросла. Того й прозвали Ружею. Красною, Пишною Ружею. Ходила завше з високо піднятою головою, вся аж цвіла, мовби казала: он же возьміте, зірвите. Тільки ж абикому не дамся. Одне слово, хтось першим сказав - Ружа, Красна Ружа.

- Вона ото зріла-дозрівала, та тобі на руки і впаде, - сказав Роман.

Адам йому:

- Поколюся, Романцю. І що тоді чинити? На пальці дмухати ци кров злизувати?

- Руками пригорнеш, то й пазурці свої сховає.

Адам подивився на своїх товаришів. Як то колись він прагнув їхнього товариства! А тепер ніби з нього виштовхували до тої Ружі.

Щось він пробував пригадати. Щось, пов'язане з тою надто вродливою, як для нього, жінкою. І не міг. Мовби колись їй навстріч ішов, хотів заговорити й не одважився. А тепер пізно, слова всенькі погубив, і де їх теперка знаходити? Пізно... На краю життя як на краю великого шляху стоїть.

«Не тра' тобі починати нові походеньки, Адаме, - подумав. - Спочивати пора. Там ніхто не провідає, і не треба».

- Адаме, - сказав Роман, - другий раз, присяй-бо, не прийдемо, як ото сьогодні до тебе прийшли.

Розділ 2

Адам провів товаришів до вулиці. Перед тим сховався до Костика, гості нарізали сала й огірків, на електричній плитці, що була в Адама хтозна з яких часів, зготували яечню з цибулею і старим салом. Посиділи трохи, випили. Скільки їм там треба тепер – пляшки на чотирьох цілком вистачало, то раніше, за молодості й блещини на ідного часом мало було.

Посиділи, побалакали про те, про се, і Адам таки взяв з Романа слово, що той облишить свою варіатську затію зі сватанням і женячкою на Євці – Красній Ружі. Звісно, посміялися: яка там уже Ружа та ще й тим більше – Пишна. Стара й висохла, хоч і намагається ходити прямо й дріботить, ніби біжить.

Адам стояв біля воріт, розсохлих і скрипучих, вдивлявся, як робилися все меншими трое старих, що віддалялися, й відчував з кожною секундою, як йому не хочеться вертатися до своєї порожньої хати. Хіба постояти надворі, де бродять п'ятірко курей та чужий півень, що хорохориться коло них... Тоже старий, як для свого півнячого віку. У Адама був ще пес Бобик, з яким колись стільки відпас худоби. Та пес отам-о під яблунею літ сім як лежить, а нового заводити не став – подумав, що Бобик хоч і на тамтім світі, а обіжатися буде. Зрослися обое, то йому самому тре' ждати пори, коли не під яблунею закопають, а на могилки понесуть.

«Бач, таки згадали», – раптом подумав про своїх стариганів-товаришів.

Мовби тепліше стало на якусь хвилю. Притиснувся до нього хтось чи що...

Холерники!

Таки згадали, холерники старі...

І ще й женячку намислили...

Куди там, жив сам більше, проживе й менше.

Він кинув востаннє позирок на вулицю, бо хоч-не-хоч, а таки до оселі-пустки вертатися треба.

Часом йому здавалося, і тепер прийшло: от візьме свою хатину в торбу чи ряднину, кине на плечі й піде кудись світ за очі. Може, до якогось другого Адама, що десь там сидить, його дожидається.

Той Адам знав набагато більше про світ, в якому жив, і взагалі був розумніший. Бо то більший Адам.

Він скаже йому:

– Приймай мене до себе.

І другий Адам одповість:

– А чого ж, сідай. Бакуну[б - Тютюн-самосад (діал.)]приніс?

– Приніс, хоч і не палю.

Раніше, як палив, то кашляв. Так часом кашляв, що, здавалося, от-от хата розсиплеться.

Він тоді виходив надвір, щоб підперти хату. Стояв і дихав, одходив од кашлюка. Той стихав і стихав у нього за спиною, й Адам боявся ворухнутися. Стояв, тулив долоні до стіни, мов збирався втримати хатину, якби раптом та почала розсипатися.

Може, на правду привести когось до тебе, хатино?

Привести? Хоть би й ту ж Євку...

Хай Ружа, хай Красна, Пишна, а вже не Ружа, саме бадиллячко, як і він сам.

Не така пустка була б у хаті.

А що вдвох робитимуть, як він на правду вже сили не має... «І ніколи ни мав, – подумав Адам. – Ни мав полюдської сили, а ще більше боявся бабів. Гой, боявся, страхолюднику...»

Аж почув сміх. То сміявся пес, закопаний коло старої яблуні. Бобик, що вірно пас худобу. Якому звіряв думки, і часом здавалося, пес от-от заговорить до нього. Так було, доки худобу пас, доки колхоз не розсипався.

«Мовчи, Бобчику, старий псуро, ще на тім світі наговоримося», – подумки насварився.

Йому хотілося, аби хтось почепив до ніг важкі гирі, щоб отак довше стояти, як стояв уже не раз, тулячись до хатини. Раз, коли отак стояв, підвів очі до неба, бо наче почув, що згори долинав якийсь дивний звук, зиркнув – а там боцюн[7 - Лелека (діал.)] летів і раптом став над ним кружляти. Виходить, його запримітив.

«Чи ж боцюн, як і я, старий?» – подумав тоді Адам.

Він стояв отак коло доми свеї, підпірав, а над ними обома – хатою і дідом – кружляв птах, мов чогось ждав. Може, що Адам справді закине хату на плечі й понесе.

Піде з хатою за плечима, а над ним кружлятиме птах, широко розпростерши крила. Вони йтимуть довго, може, до самого вирію. Йтимуть, доки стачить сил – йому нести хату, а боцюнові летіти.

«Йому добре, він летітиме й через море», – подумав Адам.

І став занурюватися у воду з хатою в ряднині. Йшов, доки вода його не накрила.

Адам ішов по дну моря й думав, чи воно таке саме велике, як їхнє озеро? Певно ж, більше.

А море глибшало й глибшало, і вже не було чим дихати. Товща води тисла його до дна. Адам заплющив очі, щоб вода не затекла в них, бо тоді ж нічого не побачить.

«А де ж риба?» – подумав раптом Адам і спинився.

Коли розплющив очі, то угледів перед собою стіну. Його хати. Поглянув у небо, боцюна там вже не було видно. Небо притягало його погляд, воно було таке неозоре й далеке – аж не вірилося, що воно є.

Воно забрало до себе птаха.

«Забери й мене», – попросив Адам.

Небо мовчало, а він підпирав хату. Боявся одняти руки, мовби справді хата мала впасти. Знав – не впаде. А тра' щоб упала, тоді лишився б геть сам-один. А що тоді? Тоді було б ще зимніше.

«Ще тико осінь», – подумав тепер Адам.

Думати так було втішно.

Потупцяв на місці й поплентався. До порога – той наче виріс останнім часом.

А в хаті, як вже сів за стіл, щоб таки долущити стручки гороху, що у великій мисці лежали, крізь маленьке своє вікно побачив, як заходить на подвір'я той чоловік, що приніс колись звістку про батька. Про батька, а по суті і про його, Адамову, історію.

«Де то ви-те, тату, – подумав Адам. – Може, вас той чоловік у торбині приніс, а я й ни зобачив».

Чоловік казав, що десь там, на Півночі, де зима дев'ять місяців на рік, ще по місяцю весна, осінь і літо, разом з його батьком сидів у таборі як ворог народу. Батько Адамів Пилип і розказав колись гостю свою історію, як ішов на схід разом з Адамовою матір'ю назустріч своєму щастю, а виявився польським шпигуном, за що і поїхав у далекі сніги.

Адам лущив горох і враз відчув, як йому на потріскані пальці впало щось рідке. Одне, друге. Господи, невже він плаче...

Чого ж не заходить так довго той чоловік.

Розділ 3

Той чоловік приходив багацько літ тому. Адам тоді був геть молодим. А чоловік мав старезне лице, пооране-переоране глибокими борознами, й тихий голос. Потім, як став уже оповідати те, що колись йому передав Адамів батько, розповів про свій голос: його одбили, як і всі нутрощі.

«Хіба голос всередині живе? – Адам тоді здивувався. – Ну так, всередині, але ж то не печінка, і не бочка[8 - Нирка (діал.)], щоб його одбити».

Голос плюскотів, і з того плюскоту народжувалась історія Адамових батьків, котрі жили в цьому селі, Тупталах, і полюбили одне одного. Адам дізнався, що вже тоді він існував, зачатий з великої тої любові, а його батько Пилип вирішив, що дитина має з'явитися на світ вільною, у великій країні робітників і селян, яка жила й процвітала десь там на сході. Бо Пилип був комсомольцем, членом КСМЗУ[9 - Комуністична спілка молоді Західної України.], і не вірив розповідям, що в тій країні пару літ перед тим стався голод. Такого не могло бути в прекрасному, омріяному ним місці, де мав народитися їхній син. А що Мокринка свято вірила кожному слову коханого, то одної літньої ночі вони і рушили на схід.

Пізніше, згадуючи розповідь того чоловіка, якого звали Артемом, Адам уявляв, як він також іде з мамою й татом крізь села й ліси, виходить з маминого живота і вони беруть його за руки, щоб разом перейти кордон. І вони переходять, уночі, в лісі, під совині крики, і дихають вільним, а не панським повітрям, і вранці мельдуються[10 - Заявляються (діал.)] в маленькому містечку вже по той, не польський бік кордону. Та замість радісних обіймів їх трьох ждав арешт, звинувачення в тому, що насправді вони польські шпигуни, а заодно й німецькі, і Адам з переляку зновика ховався до маминого живота, чув, як маму Мокринку б'ють по тілу й по животу, де він сховався, і йому також боляче, і він плаче, хоч того плачу ніхто не чує.

Зате Адам почув од того чоловіка Артема, що його батька повезли ще далі на схід, на далеку Північ, будувати мідний рудник. Там його батько й познайомився з Артемом, який був також шпигуном, тільки японським, хоч жив неподалік радянсько-польського кордону. Бо план по польських шпигунах, як признався Артемові слідчий, уже виконали і навіть перевиконали, а от шпигунів японських бракувало. «Шпигуни» подружилися, й Пилип розказав другові свою історію, а

коли почалася війна, то їх розлучили: Пилипа, як німецького шпигуна, що готував вторгнення Гітлера (хоч перед тим з фюрером нібито уклали спілку), повезли ще далі на схід, аж на Колиму. Обое друзів-шпигунів дали слово, що коли залишаться живими, то обов'язково зустрінуться, і от Артем приїхав у село, про яке йому розказував Адамів батько. Йому й показали, де живе син Пилипа Леся.

– Може ж, твій тато вижив у тому проклятому казані, – сказав Артем, і хоч у його тихому голосі жив безпробудний сум, Адам довго вірив, що батько таки живий, що він ще вернеться й уночі постукає в його самотне вікно. А може, й удвох з матір'ю, яка приїде з далекої Німеччини, куди неї вивезли.

Бо од тітки Ярини, в якій він виріс, Адам дізнався й мамину історію.

Маму тоді так само посадили, так само спершу били, так само вимагали визнати, що вона польська шпигунка, яка прийшла нашкодити славній і непереможній Червоній армії, підірвати її міць, а діставшись до Москви, заодно і вбити товариша Сталіна. Для цього в мами нібито й була велика «циганська» голка, яку знайшли пильні спецагенти. Ту голку мама Мокрина мала встромити в саме серце вождя, і коли Адам уявляв оте, то здригався. Але водночас він бачив, як мама перелазить через стіни Кремля, щоб здійснити свій чорний задум. Їй було страшенно важко, бо ж Адась сидів ще в животі й мусив з того живота вилазити і підсадити маму, аби вона перебралася через тую стіну, вилізла на неї, щоб, зістрибнувши по другий бік стіни, піти вже вбивати товариша Сталіна. Бо товариш Сталін був і тим слідчим, котрий закохався в неї, як казала тітка Ярина, втопився в маминих синіх очиськах, синіших за льон на поліськiм полі. І Адась, почувши те од тітки Ярини, мусив потім уявляти ще, як слідчий, який був водночас товаришем Сталіним, підходить до великих маминих очей, схожих на озера з водою-синькою, залазить туди й бреде, доки не потоне.

Мама призналася сестрі, як вернулася додому з малим Адасем на руках, коли вже почалася війна, що слідчий той змусив неї підписати бомагу, де було написано самим слідчим, як підло її обдурих тато Пилип, а вона сном-духом не відала, що насправді він іде до Країни Рад, щоб там щось вивідати й убити товариша Сталіна.

– Їй хотілося жити й тебе дурного врятувати, – казала тітка Ярина й зітхала. – Так во, таке діло, а вона й не призналася тому слідователю, що вже тобою груба[11 - Вагітна (діал.)], ну й той бандюга прямо в кабінеті, казала, неї товк, а ти ж там уже сидів... Ха-ха...

Адась при тому здригався, йому робилося нестерпно боляче, хотілося плакати й кричати од такої наруги, він дивився на тітку Ярину й починав дрібно-дрібно тремтіти. Взагалі тітка Ярина поділялася мовби на дві Ярини. Одна – коли мама, зібравшись купити в місті якусь взувачку й пальтечко Адасеві (йому йшов уже сьомий рік), потрапила в облаву і її повезли до тої Німеччини, – та тітка прийняла Адася у свою сім'ю, не дала загинути малому. І часом гладила його по голові, зітхала над його сирітською долею, бо певна була, що сестра там і згинула, в далекій Німеччині. Що й батько десь там у советськiм таборі згинув.

А друга тітка Ярина постійно штурхала його, докоряла шматком хліба, який мусила одривати од восьми своїх дітей, котрі тулилися з ними в кімнатці й кухоньці, покотом спали там, а коли вже вельми злилася, то називала його енкаведистським вилупком, якого вона тільки по доброті своїй не здала в детдом, як прийшли «другі совети».

Уже пізніше, як виріс, Адам збагнув (хоч тітка й казала, що в нього повно тарганів й мурах в голові), що насправді тітка Ярина дико, люто заздрила своїй сестрі – і її голубим очищам, і що неї так полюбив той голодранець-комсомоляка Пилип, за яким пішла світ за очі, аж у ту Советію, і навіть той же енкаведист, котрий, по суті, врятував од смерті чи мук десь там в лагері, і що, як вернулася в село з дитиною, сваталися до неї не тільки вдівці, а й хлопці. А тітка ж спокусила колись багацького сина, хоч любила іншого, ввійшла в його сім'ю, а потім те тико восьмима дитиськами і обернулося, та й за її нелюбов мстився кулаками чоловік, а вона вже зганяла злість на дітях, найбільше на небожеві.

Адасеві у тітчиній сім'ї рости було не вельми солодко, часто зовсім гірко. Штурхали ще й дядько Марко і всі їхні діти – старші й навіть молодші, коли зрозуміли, що тут він насправді ніхто, п'яте колесо до воза, немовби нікому не потрібний. Та чим більше його зневажали й упосліджували, так що він зробився загальним поштурхачем і служкою навіть для наймолодших Ярининих і Маркових дітей, тим більше тулився до них, по крихті випрошував хоч маленький проблиск їхньої уваги, того, що було якось і чимось схоже на любов. Меншим за себе підтирав носи, як міг – доглядав, старшим старався допомогти в чомусь, мов той песик заглядав у вічі. І вирощував зернятко надії, що знайшов якось чи то надворі під порогом, чи в душі, в якомусь найпотаємнішому її закапелку: прийде час, і він вирветься на волю з цього пекла, бо десь же є світ, в якому він буде людиною, а не поштурхачем. Не була віддушиною й школа, коли пішов до неї й сяк-так вчився, бо там уже чужі діти теж сміялися з нього й штурхали на перервах, а то й давали щиглі або запускали в голову пижа з паперу прямо на

уроках, підставляли ноги, коли вчителька викликала до дошки. Не вмів у відповідь здобути якесь гостре слово чи дати здачі. Винувато всміхався, і та усмішка й скупа сльоза, що часом викочувалася з ока, викликали до нього ще більше зневаги й жалю, схожого на черству шкоринку, що часом кидають бездомному псові.

Коли підріс, щось таки змінилося у ставленні до нього, та він того вже не здатен був помітити, бо над ним, наче в равлика, виріс невидимий панцир.

Той панцир звався відчуженістю, втім, Адам не знав такого слова.

Він мріяв, що після сьомого класу піде вчитися в якесь училище чи ремісничу школу, може, на тракториста чи навіть майстра, але раптом зрозумів, що боїться тих залізьяк. І ще одне збагнув з жахом: у тому училищі над ним також будуть сміятися і всім він буде чужим. Відкриття вкрило тіло холодним потом.

А потім сталося те, що мало статися. Він саме сьомий клас і закінчив, п'ятнадцятий рік навесні пішов йому...

Увалився тоді ввечері до хати дядько Марко, вже п'яненький, сів за стіл і до Адама, що бочкував, аби швидше з хати вибратися:

– Стій! Назад, вилупку!

– Дедьку, я надвір хочу, – Адам жалібно.

– Ни бійся, ни всцися, – реготнув Марко. – Я для тебе роботу напятав. Якраз для тебе, бо ж на гинчу тобі кебети ни хватить. Ну, глень сюди...

Адам, що стояв перед дядьком, од якого йшов густий самогонний дух, боявся підвести очі. Одне було радісно: якщо дядько Марко про роботу каже, то не чіплятиметься й не битиме, як звичайно.

І дядько Марко сказав:

– У колхозі якраз пастух тре' . Завтра й пуйдеш. Я вже договорився. Крутитимеш коровам хвости. Разом з дідом Семенком. Там, у коровнику, й кімнатка е, то там і

житимеш. Сам житимеш. Як пан. Ни то, що тут... Бо ж Тарас, холера б його взяла, ще й невістку скоро приведе, пріспічило йому, бач... Де нам усім тут подітися? Чо ж ни декуеш, вилупку?

- Декую, - тихо сказав Адам.

- То-то. Доста нашого хліба наівся...

Наступного дня і почалося пастуше Адамове життя - довге й майже вічне.

Розділ 4

Роман не збирався відмовлятися від своєї варіятської задумки - женити хоч на старості літ непутьового Адама, оддати в приймаки до колишньої сільської красуні Євки - Красноі Ружі. Тож ледь другої неділі дождався, зібрався, навіть маринарку[12 - Піджак (діал.)] празничну вдяг, волосся поріділе й геть сиве п'ятірнею причесав.

- Зновика на старече своє збіговисько? - Тамарка його, тепер вже баба Тамара, з лежанки.

Роман вишкірив рештки жовтих зубів:

- Бери вище. Діло сторубльове, а мо' й на цілу тищу гривняків потягне.

- І коли ти вгомонишся, холернику...

- Як на столі в труні лежатиму...

Одною, другою вулицею Роман ішов певно, як ноги, що тепер кожного дня нили, дозволяли, а на Євчиній вулиці спинився. Не так щоб передихнути, як слова, що заготовив, докупи позбирати. Давно таких слів не казав, давно. І сватом літ зо двадцять, а мо' , й більше вже не траплялося бути.

Роман згадав одну зі своїх походеньок, коли Тимка Пиркаля за Варку Войтишину сватав. Чимось теперішнє його дійство нагадало. Тамика така комизиста дівка була, дарма, що третій десяток добігав. Бач, вона за свого давнього ухажора, що десь там по світах, по морях-окіянах валандався, задумала вийти, тільки за нього – і квит.

А той дурнисько Тимко – тико на Варці женюся. Ну й люди! Як геть уторопав Роман, що діло до диньки[13 - Гарбуз (діал.)] йде, що ніякі його слова до тої дурної Тимкової головешки не лізуть, як біб об стіну відскакують, скомандував до другого свата, Омеляна:

– А бери-но мотузок!

Омелян тоді витріщив очиська:

– Нащо?

– Будемо дівку цюю в'язати.

– Хоч в'яжіть, хоч несіть, а за Тимка не піду, – Варка. – Ци він зі мною зв'язаною спати буде?

– А ми тебе ни до Тимка понесемо, – сказав Роман, – а на пошту. Давай мотузок, Омеляне.

– Як то на пошту? – Варка аж назад відступилася.

– А так, що в мішок запакуємо і твоему морячку пошлемо. Хай получає свое добро. Бачив я сон, що він там, ув Одесі, дівку має, і не одну, а з сином, то, може, й тобі десь місце найдуть. А не – так на кораблі, коло кочегара. Будеш там вугіль помагати в топку кидати. Все, в'яжімо!

– Ви-те, дедьку, брешете, – визвірилася Варка. – Нима в Петра ніякої дівки.

– Ну нима, то й нима, на нима й свекруха німа. Сама переконаешся – як то я брешу, то й назад вернешся. А мо' морячкою зостанешся.

Не брав тоді дурну дівку на гачка Роман. Али й щось – може, та пташка-совість – не дозволяло сказати, що чула його Тамара од Мотрунки, Петрової матері: має от-от син привезти з тої Одеси городську невістку. Тико ж казав, бідкалася Мотрунка, що має та дівка хлопця нагуляного, світе ясний.

Таки пробував зв'язати Варку Роман, ледь батько відборонив, сватання ніби й нічим не кінчилося, а через днів п'ять Варка його перестріла та тихо так:

– Я згодна, згодна, дедьку Романе. Тимкові скажіте. Бо мені встидно.

Виявилось, таки приїхав Петро зі своєю морячкою і сином неїним.

«Чого ж мені те сватання поміж інших згадалось? – Роман аж спинився. – Ніц доброго тоді не вийшло. Тимко вже закомизився. Мо' вернутися, раз таке згадав?»

Але тут йому хтось ніби підказав порахувати, кільки то разів до сватання прилучався. Виходило, що багацько. Язык не раз його виручав. Мо' й зараз виручить. Тутечки ж слова неабиякі заготовив. І дурня Адаська шкода, ще й як.

Ступив до Євчиної хати Роман вже певний себе. З блискітками в очах. Знав, що вони ще в нього живуть.

І Євка, яка саме з церкви вернулася, навстріч підвелася:

– Гой, який гість! Кільки то літ, Романку, ни заходив?

– Довго збирався.

Тут, в домі Євки – Красноі Ружі, Роман раптом зачудувався. Як то так можна – хата-дома Євчина, що їй од батьків осталася, ни набагато більша буде за Адамову, а враження таке, що до господи ступив, а не до пустки, як в Адама. На образах – Ісуса, святого Миколи й Божої Матері з Дитям – рушники, і над рамками з карточками Євчиної родини – ще ліпший рушник, на яким дві пташки (зозулі чи що) серед квітів.

Роман пригадав: була ж Єва знатною в селі вишивальницею, дарма що все життя на «панській» роботі крутилася – на сільській пошті писала й сортувала газети, а ще раніше по селу їх розносила.

І подушки вишиті з дверей до другої хати[14 - Кімната (діал.)] виглядають. І чиста підлога, а на столі скатертина, мовби зібралася Євка гостей приймати чи знала, що він ото прийде. Навіть кіт, старий рудий котяра, який на лавку застрибнув, був із бантиком на шиї, і той бантик червоно-зелений якось вельми йому личив.

– Сідай, Романку, в ногах правди нема.

– І седу, – сказав Роман. – Бо діло в мене ни шутейне.

Ну, як на лавку вмовстився, то став, звісно, порядки в Євчиній домі хвалити і неї саму і сказав, що в хаті, хоч і осінь уже, соловейки живуть, ни тико на рушниках. І ще багато чого такого, що жіночу душу вмащує. Хтів було і про те нагадати, як хлопці колись штабелями перед вікнами цієї доми лягали, аби до Красноі Ружі посвататися, та вчасно прикусив язика, бо ж згадав, що

Євка норавлива жедного так і не вибрала. Хтозна, що там у неї на душі зосталося.

Говорив усе із жартами та приказками, які ще не забув, бачив, як вогники зачудування блимають у Євчиних очах. Перейшов до того, як то добре та затишно в такій ошатній і причепуреній господі. А хтось же на самоті в холодній хатині й зігрітися не може.

– Господи Боже ти мій, – аж сплеснула руками Євка. – Ци ти ни свататися прийшов, Романе? Свят, свят...

– Та я би ни проти, – одказав Роман. – Чом би й не до такої пані. Од тебе, Євочко, ще б і в такого шкарбуна, як я, щось би заворушилося. Присяй-бо, цапа ни дою. Тико ж у мене на печі мое чудисько зеленими очищами бликає. Неї же, як торбу, з печі ни скинеш, за ворота ни винесеш.

Ну, звісно, Євка взялася розпитувати, як там Томочка, нивже й ходити ни може? Щось давно в церкві не бачила. Та ходить ще, ходить, тарагуниться сяко-так, хоч і з паличкою, заспокоїв Роман. Ну, на дітей і на внуків Романових перекинулися. Та не дав Роман збитися розмові на манівці. Сказав, що гинчий чоловік е, котрий у самотині-пустці загибається, а його ж думка про Євцю – солодка, як груша на Спаса – тико на світі й тримає ще.

– Ни догадуєшся, хто то?

Євка гордовито:

– Тре' то й скажеш.

І Роман сказав. І розказав, голос на жалісливий перемінивши, про давню Адамову самотність, про те, що він, бідака, ціле своє житте любив неї, Євку золоту та ружану. Романа вже повело, як то не раз бувало, і його розповідь про давню Адамову любов до Єви (уже й сам починав у неї вірити) стала обростати деталями і споминами, насправді тут таки, на ходу, вигаданими.

– Спинися, Романе, – перебила його мову Єва. – Як ото він всеньке житте мене так любив, сох і жити не міг, то чого ж ни ідного разочку про те ни сказав, словом ни обмовився? Ци й до дома меі хоч разок ни загленув... Таки доіш цапа, Романе, тико ще ни пойму нащо... Нащо ото цілу годину тарандиш, як калатило...

– Нащо... Нащо... – Роман відчув, що от-от вислизне сплетена ним золота нитка. А вдруге він буде не годен сплітати... – Нащо... Ни таранджу, а правду кажу... Він же тебе як вогню досі боїться...

Єва дрібно-дрібно засміялася. Мовби пацьорки[15 - Намисто (діал.)] з неіної шиі зірвалися та по підлозі заторохтіли. Нявкнув котисько з бантиком на шиі.

– Боїться, кажеш? То нащо мені такий чоловік на старості літ потрібен? Щоб я за ним старі його сморки підтирала, а він од мене під помелом ховався?

Роман кліпнув очима. Засовався на лавці. Але здаватися не хотів.

– Та як пригрієш, то й диви, оживе чоловік... Удвох і веселіше буде...

– Ни чоловік, а ідна тінь од нього, – рубонула Євка. – Ніж з таким віку доживати – ліпше вже з цим котом. Він хоч муркне коли-не-коли та об ногу тернеться. А з того Адася Тихіського користі напряду як із козла молока. Сам кажеш: жінок боїтья, як той прусак[16 - Тарган (діал.)]- людського ока.

Роман подумав, що його затія мокрим рядом накрылася.

Холера ясна, до чого ж уперта баба...

Правдива Красна Ружа!

Досі Ружа, хоч пелюстки давно пооблітали.

І на ноги вже, бач, зводиться, знати дає, що пора балачку порожню кінчати. Мусив і собі на ноги ставати.

Спробував ще раз щось сказати:

– Він, Євцю, тойво, Адам... Сам збирався прийти посвататися... Та, казав, з півдороги вернувся... Жижки затремтіли, як то ни раз бувало...

– Кажеш, ни раз... Ну й дурень дурнем... Їдне слово – Тихіський... Вибачай, що блешчини у мене не водиться, а то б посиділи... Неділя все ж...

– І ти звиняй, Євцю...

Уже за дверима Роман сказав Єві, що правда неіна: дурень дурнем той Адам. Так і загнеться самотиною. Али й правда, що, може, його, Тихіського, тико на світі й тримає ще давня любов до неї, Єви. Тую любов, як дитину малу, у своїй хаті-пустці він гуцикає[17 - Колише (діал.)]. У долонях гріє, хукає з остатніх сил... Ци ж тико ще надовго духу стачить...

– Гарно продаеш свій крам, Романе, – одказала на його мову

Єва. – Тико товар твій давно запліснявів і протух...

Розділ 5

Її те питали не раз у вічі, а ще більше разів Єва читала запитання в людських очах: чого ж вона, вдатна та пригожа, так і не вийшла заміж. Знала, що та загадка множилася чутками, до неї долітали якісь відголоски: і про хлопця, котрого колись зустріла в місті, по тому їздила до нього, він був буцімто присланий на роботу зі Сходу, й батьки його не дали одружитися із «западенкою»; і навіть про її «не таку» любов до двоюрідної сестри Гафії, котра од неїної любові мусила втікати до міста; і про те, що картала себе за одказ Грицьові Лучикові, який неї вельми кохав, а потім на тій дурній Мартосі женився; і навіть про якусь обітницю, що мовби дала зайшлій черниці, котра й поставила на неї «знак безшлюбності», якого розірвати не змогла. І ще багато про що шепталися та і їй натякали... Хай. Єва тільки сумовито посміхалася. Правда була простішою й від того болючішою, набагато болючішою, і несла її, і відала про неї тільки вона одна.

Правда сиділа занозою, великою скіпкою в її серці, і знала Єва: коли ту скіпку-занозу витягти, розказати комусь про її біду, то серце не витримає, вибухне, з рани проллється велика кров і витече її життя великою червоною рікою.

А вона таки хотіла жити.

Життя ось воно, поруч. І в тих півниках та ружах – великих золотих кулях, – якими обсаджували хату, і оселя влітку сама, здавалося, цвіла. І в рушниках, які вишивала квітами й усіякими візерунками, малюнками, що сама вигадувала. Життя було в татові й мамі, яких доглядала до самої їхньої смерті. І внуках, хай двоюрідних, од братів Миколки і Дмитра, котрих любила няньчити. Часом вона навідувалася до Миколчиної доньки Софії, чи їхала в більше місто до Митрикової Маринки, а то й вони самі привозили в село нащадків, а для неї – радість. Не було таки неїне життя гіркою самотиною, як дехто думав, не було, то правда.

А до головної її правди й гіркоти, рани, яка ніколи не зарубцюється і болітиме, іншим – зась.

Їх вродилося в сім'ї також четверо, як тих сільських халамидників, до яких належав Роман, що ото надумав неї на старості за Адаська Тихиського оддати. Не, халамидників трое, а той Адам Лесишин (бо ж Лесь прізвище) у їхній компанії

хуліганській – приший кобилі хвіст.

Їх було четверо по-інакшому. Двое братів і дві сестри. Спершу Павлина з'явилася на світ, потім Микола, далі вона, Єва, а тоді вже найменшенький пуцьвірінок, що вродився через дев'ять літ після неї, – Митрик.

Миколи вже нема, прожив, слава Богу, вісімдесят і п'ять літ, і Павлини нема, осталися вона й Митрик, ще сивіший за неї, дарма що молодший.

Микола женився, вважай, у двадцять п'ять, за два тижні до дня народження. Знайшов собі суджену в сусіднім селі, зі сміхом потім розповідав, як познайомилися. Ждав автобуса на зупинці, щоб їхати до райцентру, а тут під'їхав автобус з другого боку. З нього й вийшла, разом з іншими пасажирами, дівчина з сумкою в руках, і рушила до дороги в сусіднє село (тоді ще автобуси в Кутівці не ходили), і щось побачив у її фігурці, а особливо в обличчі, коли на мить озирнулася до людей на зупинці. Угледів таке, що змусило йти за нею, і заговорити, і сказати, начеб теж іде до родичів у Кутівці. І пройшли ту дорогу разом, забув Євин братик за свою поїздку.

– Я питаю його: «А до кого йдеш?» А він очима закліпав, когось назвав, а я кажу: «В нас таких не водиться», – зі сміхом Миколина Вітка, вже як поженилися. – Ну він: «Все ідно до родичів іду». А я: «Може, дорогою мене пограбувати хочеш?» А він: «Хіба що тебе саму вкрати». Так і вкрав.

Віталінка була наймолодшою у своїй сім'ї. Старшу дочку вже оддали заміж, а старший брат, на три роки од Миколи старший, ніяк пари собі не знайде, хоч хлопець вдатний. І майстровитий, хвалила сестра. На техніці розбирається. І ім'я та прізвище підходящі – Арсен Соломаха, га, яке назвисько, і чого б такому старим парубком бути, казала сестричка.

Що не просто вдатний, а найвродливіший, найліпший у світі, Єва переконалася, вже коли зблизька побачила на весіллі брата і Віталіни. Високого, сильного, з дужими руками, виразними темно-сірими очима, що, вона бачила, пригортали її до себе. А ті дужі м'язисті руки обійняли й насправді пригорнули, коли запросив до танцю.

«Міцніше, міцніше», – подумки попросила Єва.

Він почув її думку, і світ поплив неї перед очима, світ теж кружляв од радості.

Світ був тепер зовсім інший.

«Дякую, Боже, що ти зберіг його для мене», – подумала Єва.

Бо ж, звісно, такий хлопець вже давно мав знайти собі пару. Зрозуміло, що чекав саме її – суджену свою, Єву. Теж гарну, справді, як та ружа, ще гарнішу. Що на неї задивляються хлопці, знала ще зі школи. Одним поблажливо дарувала усмішки, повз інших гордовито проходила. Вона ждала свого, тільки для неї призначеного. І дождалася, хоч не так і багато чекала. Ішов їй тоді двадцять перший рік.

Подумки благала ще покликати танцювати. І він запросив. І світ весь затанцював удруге. Після танцю вивів її з кола розпашілу й тернувся щокою об її лице. Сьоме небо, на якому досі була Єва, стало сімдесят сьомим. Чи й мільйонним. Мрія її, любов відтепер була небом.

Вона притулилася, теж на мить, до його рук.

– У мене руки пахнуть солярою, – тихо сказав.

«То й що?» – Єва відповіла подумки.

Знала вже: він працює на великому тракторі – справжня чоловіча робота.

В уяві майнуло, як він вертається після тої роботи, а вона зливає йому на руки. Він умивається, а вона подає рушника.

Арсен Соломаха! І вона, Єва, буде Соломахою.

Вона знала: через рік, а може й менше, заграє, зазвучить на їхньому подвір'ї ще одне весілля. Так бувало, що брати женилися на сестрах. Так мало статися і в них. І сталося. Тільки поруч з найліпшим, найвродливішим нареченим всього за півроку з хвостиком до вінця селом ішла не вона, Красна Ружа Єва, а сестра її старша – Павлина.

Та сама, що виросла худорлявою, невродливою, нескладною, вугловатою, не знала, де подіти дівочі руки, завше ходила з опущеними очима, ніхто неі не просив вийти заміж, і невідомо було, чи вийде вона колись взагалі. І в сім'ї вже звикли до того, що вона стара діва. Позаочі зітхали: може, й останеться такою.

Болючі спалахи пам'яті Єви.

Спалах перший. У них тоді не прийнято ще було відзначати уродини[18 - День народження (діал.)]. А вона наполягла: привітаємо Миколу з двадцятип'ятиліттям. І запросимо на свято свояків – Вітчиних батьків.

І, звісно, його, Арсена.

Братові своєму вишивала Єва сорочку. До весілля не встигла, а тепер вирішила – подарує Арсенові. А Миколі – рушника, стіл у свята застеляти. А захоче – над вікном повісить.

Навіщо вона подарувала сорочку, призначену братові, Арсенові, в якого без пам'яті закохалася?.. Може, тим і повернула свою долю в інший бік? Але ж ні – між тими двома ще до її подарунка почалося.

Коли?!

Арсен і не танцював з Павлиною, вона, те старе дівисько, і не вміла танцювати. Усеньке весілля простриміла в коморі, звідки виносила на столи то холодець, то гомачку[19 - Сир, розмішаний у сметані й кисломому молоці (діал.)], то інші страви. З кимось розмовляла, та більше сиділа в тій же коморі, іноді присідала на краю лавки.

Танцювала Єва.

І неі, саме неі запрошував до танцю Арсен. І її обіймали його руки. І вона тулилася до них. І її після весілля проводив він на край села.

Тих «і» було ой як багато.

То чому сталось інакше?

Відповіді не було.

На уродинах Миколиних і виявилось раптом, що вже стрічалися вони з Павлиною. Арсен зі сміхом розповідав, як Павлина прийшла до клубу на танці, а він учив неї танцювати. І те одороблисько теж усміхалося. Хоч мало б паленіти від сорому. Єва також за цей час – два тижні – раз пішла до клубу. В таємній надії зустріти там Арсена. Його в клубі не виявилось. Не прийшов. То після кіно не було чого й зоставатися на танцях. Кольнуло тико: чого ж не прийшов, чого не відчув її таємного позову?.. Образилася, подумала, що сам до них прийде, тепер же вони родичі через Миколу й Вітку.

– Віта, Віта, затулила мені півсвіта, – сміявся Микола на тих уродинах.

– А ти мені цілий світ, – Вітка, ще щасливіша, дурна гуска. Не сміялася тільки Єва. Чого ж вона не помітила, як того злочасного вечора Павлина кудись зникла з хати, кудись повіялася? Думала, до родичів подалася, до тітки Мотрунки, а вона, зараза, до клубу. Певно, перший раз у своєму житті. Щоб той зрадливець учив неї танцювати! У двадцять вісім літ!

Теперішня Єва подумки, як не раз вже було, виходить із колись батьківської хати. І стає Євою тодішньою – молодою і вродливою. Може, і найвродливішою в селі. А може, й на цілім світі. Виходить з хати, йде до хвіртки, відчиняє, опиняється на вулиці. І розминається сама з собою, тодішньою. Та, друга Єва, озивається і питає – куди ти йдеш, Єво? Євко, дурна красуне, без тями закохана... А він закохався у ту тиху (ще тихішу і потворнішу за Адама Тихіського) почвару, її сестру. Стару дівку.

Спалах другий. Єва після півроку розпачу й ненависті, коли Павлина вже неприховано бігала до Арсена, Арсеника, Арсениська на побачення, а то й він до них навідувався (бо ж родичі вже, сьома вода по киселю) й брав Павлинище за руку, і обое розтавали серед зимового, а потім весняного вечора, Єва таки зновика стала веселішою. На їхньому весіллі. Такою веселою, що сусіда Тиміш Рикун, котрий тоже колись до неї клинці підбивав, сказав зачаровано, захоплено:

– Ну ти й сьогодні, Євцю, в ударі!

– А чом би не, – зиркнула Єва так, мовби щойно виторгувала сто, не, тисячу рублів. – Чом би й не, Тимошику, сестру замуж оддаю! Старшу сестру! Скоро й мені пора прийде.

– Ну-ну, – сказав Тиміш. – Чудо ти, Євцю. Правдива Красна Ружа.

Красна Ружа була мовби розпорядницею того весілля. І на столи подавала, і їсти-пити припрошувала, та все зі словами і лагідними, і такими квітчастими, що гості й собі розтуляли пащеки та всміхалися. І чарки перехиляли за здоровля молодих, і не захлиналися од тої смердючої самогонки. І вона з ними пила й не п'яніла, а ще більше веселіла. Танцювала – розпашіла, весела, задихана, з сяючими очима, червоними щоками, пишною косою, квітуча, бо надворі стояла весна (як вони поспішали з весіллям, прокляті безстидники), і ніхто не відав, яка безлистяна, чорна осінь, чорний понеділок в неї на душі.

Чи відав?

У них в селі була звичка – коли в хаті, де гуляли весілля, ще лишалася незаміжня молодша сестра (авжеж молодша, як і належало), то наречений, котрий брав старшу, після танцю зі своєю судженою запрошував меншу сестру на другий танець, який так і називали – сестринський. Вважалося, що то прикмета – молодша має незабаром також вийти заміж.

І Арсен запросив неї.

«Я вб'ю його зара», – подумала Єва, коли його руки торкнулися її стану, обійняли й вона знову, вперше після братового весілля, відчула дуже тепло тих наймиліших на світі рук.

Вб'є чим? Ножа під рукою не було. А руки, що мали б стискати ножа, пригорнулися до його тіла. І світ кудись поплив, тільки цього разу річкою, по якій, наче сміття, щойно викинуте в неї, пливла її, Євина доля.

Вони танцювали, пливли вже разом, поруч закружляли й інші пари.

І тоді він сказав пошепки:

– Прости, Євочко, що так сталося.

Вона звела очі, глянула в його очиська. Відповіла:

– Як сталося, Арсене?

Він, мабуть, прочитав німе запитання, що жило в її погляді всупереч словам, які вимовляла: «Навіщо? Чому?»

Він почув те неіне німе запитання-крик.

– Сам не знаю чого, – прошептав ще тихіше. – Хіба любов поясниш?

– А ти й не кажи...

Вона ледве дочекалася кінця того сестринського танцю. Усміхнулася, вклонилася.

Хтось крикнув:

– Єва!

І слідом за тим голосом інші:

– Єва! Єва!

Вона видала усмішку на всі свої зуби й чмокнула Арсена в щоку. Знову заграли троїсті музики, але то вже була музика не для неї. Єва вибралася з гурту, та ноги понесли її не до хати. Впораються і без неї. І веселитимуться без неї. Її весілля закінчилося не розпочавшись.

Єва йшла і йшла – спочатку через їхній город, потім сусідський. Довкола стояв теплий весняний вечір. Він пригортав неї за плечі, обіймав, пестив лагідним вітерцем. Але вона прагла не леготу, не тепла і ніжності. Чим далі її огортала темрява, чим більше віддалялася музика з подвір'я, тим більше Єва відчувала, що прагне холоду, хоче замінити весну осінню. А може, й зимою, яка б сікла її по

щоках, руках, всій поставі колючим снігом, хугою, забивала б подих, брала в крижані обійми.

«Мамо, мені нема чим дихати, – подумала Єва. – Мені нема чим дихати і я не хочу дихати».

Ось-ось вона мала впасти, але не падала.

Ось-ось мала померти, але жила.

Зрозуміла: і житиме. І то було найстрашніше. Як там він сказав: «Хіба любов поясниш?»

– Хіба... поясниш, – крізь сльози шептала Єва. – Хіба по... по... ясниш...

Єва спинилася на березі річки. Їхньої річки Ситівки. Вода мала б остудити жар, що спалював усе її тіло, але не остуджувала. Вона теж була паркою, і дівчина відчувала її пар. Кинутися вниз, захлинутися у воді? Відчула – не хоче цього. А чого вона хоче? Відповідь була страшною: «Нічого». Нічогісінько. Не хоче жити, не хоче і вмирати. Але як жити у світі, де ті двоє вкрали її любов?.. Вона прислухалася. Тихі звуки музики долинали, як якесь марево. Під ту музику крутилися, вигиналися, показували язика чорти у відблисках вогню, що спалахнув і горів дедалі дужче – Єва раптом побачила це крізь весняну темряву під виразно байдужим блиском далеких зір. Їй хотілося дотягнутися до неба і позривати ті зорі. Навіщо вони світять, кому світитимуть? Тим двом?.. Вони вкрали її кохання, її щастя, її ненароджених дітей від найліпшого, найкрасивішого, найсильнішого у світі чоловіка. Вкрали його ніжність до неї, неїне щастя, що зав'яло, мов пуп'янок, який так і не розпустився. Вони мусили за те заплатити. За все в цьому світі треба платити. Єва випросталася, зникло полум'я і дідьки, що танцювали біля вогню на тім березі річки.

Розділ 6

Все, що відбувалося далі того весільного вечора, Єва пам'ятала виразно, але водночас наче крізь туман. Він то розсмоктувався, відступав, то огортав її ще

сильніше. Вона повинна була помститися, але помста мала початися з мщення самій собі. Так вона отруїть своєю помстою тих, що потопили її радість і любов, посіє в їхні серця зерна блекоти, яким зійти блекотою долі. За те, що забрали долю і щастя в неї. Крізь туман Єва йшла, потім бігла назад, на подвір'я, там озиралася, проводила очима по натовпу, що чекав наступного танцю, перед тим як знову сісти за столи. Родичі й сусіди. Серед них і ті, що упали за нею. Яким відмовила, чекаючи свого справжнього. Арсена. Котрий так підло зрадив. Його одруження з Павлиною було зрадою. Так думала тоді Єва. Наштовхнулася поглядом на Тимоша. Він дивився на неї майже як колись – захоплено. Чи так їй тоді здавалося. Він дивився... Продивлявся неї наскрізь. Вона кивнула. Тиміш посміхнувся.

Єва пройшла мимо і тихо промовила:

– Ходи за мною.

Була певна, що піде. Так і сталося.

Єва знову вийшла за хлів, попростувала стежкою. Небо вкривали хмари, крізь які тепер тільки де-не-де проглядали зорі. Хмари огортали її душу, і подумки вона розсувала їх руками. Хай зорі дивляться на її ганьбу.

– Єво! – Вигук Тимоша почула вже на самісінькій березі.

Спинилася. Він підійшов і став поруч. Обдав горілчанім запахом.

– Чого ти кликала, Євцю?

– А то ти не знаєш, – сказала зло. – Чого стирчиш, як пень? Роби, що хочеш...

Мав би накинутися на неї, згребти в обійми, стиснути, притиснути до себе. А він стояв. Невже й цей гидує нею? Якщо ні, то чого пішов?

– Що з тобою, Єво?

– Що зі мною? Ти прийшов, щоб про те спитати?

Єва раптом щосили штовхнула цього теж підлого чоловіка. Та так штовхнула, що він не втримався на ногах, полетів униз, у воду. Вже коли шубовснувся й виринув, почув вигук:

– Здуріла чи що?

Борсався у воді, та навіть не глянула. Знала: тут мілко, не потоне, хай і п'яний. Чи й собі стрибнути, потягти на дно і обом захлинутися?.. Завтра знайдуть чи таки кинуться шукати ще сьогодні?

Доки міркувала, Тиміш вибрався на берег. Сказав ще зліше:

– І як тепер вернуся такий мокрий?

– Як хоч. – І тут її злість, гнів на нього і саму себе змінилися каяттям. – Вибач, щось найшло... Думала, ти на мене кинешся...

Чийсь голос безмовний з-за пліч: «Ти ж сама цього хотіла».

Тиміш:

– Чого ж кликала тоді?

– Я кликала? І бровою не повела. Сам, як той пес, побіг за мною. – Щоби вигоріло ваше дике бабське кодро! – Тиміш далі матюкнудся й подався у бік весілля. А може, й додому перевдягатися, йому ж недалеко.

Єва лишилася сидіти на березі. Холод дедалі дужче заповзав їй під легеньку ситцеву сукенку. Стали бити дрижаки.

«Що ж робити?» – подумала Єва.

Вертатися назад не хотілося. Бачити щастя тих двох, рідних їй і ненависних, було над її силу. І раптом зловила себе на думці, що їй страшенно хочеться, аби сюди прийшла Павлина. Її старша сестра, що вкрала в неї щастя. Хай би підійшла, поклала на голову руку, як не раз робила, коли Єва була маленькою. Пригорнула, як то бувало.

Вона раптом почула Павлинин голос:

– Маленька моя, яка ж ти гарненька. Погляньте, мамо, якою красунею росте наша Євочка.

Наша Євочка... Єва мимоволі озирнулася. Крізь темряву пробивалися вогники в хатах і звучала далека музика. Їхне весілля! А самої Павлини поруч нема. А як би їй хотілося, щоб Павлина справді підійшла, покинувши те своє несправедне дійство, гульбище, присіла поруч, пригорнулася, сказала, як так трапилося між ними, коли почалося, чому...

Вона сама-самісінька. А Павлина разом з Арсеном. Сповна п'є келих своєї радості, свого щастя. Єва підвелася, тепер у неї всередині все горіло вогнем образи й ненависті. Ще більших, ніж досі.

А як сталося, з чого в них почалося, Єва почула ще за пару тижнів. Коли старша сестра чогось навідалася до них. Може, щоб принести на блюдечку, на тарілочці своє щастя. А може, в мішечку. І оте щастя (щістечко, казали покійна мама) вивалилося і влізло до хати вслід за Павлиною. Прийшла зовсім інша Павлина. Такою вона не була, коли бігала до того свого трутня на побачення. Ні, не трутня, бо ж Арсен їздив на найбільшому тракторі, який бачила до того у своєму житті. Як і мав їздити справжній чоловік. Справжній чоловік, що незаслужено дістався іншій, її сестрі. А та сестра зробилася геть певна в собі. Аж світилася, кудись зникли вуглуватість і незграбність, дивилася так, мов щойно отримала велику спадщину або збирається будувати велику доминку замість старої халупи.

Пізніше Єва збагне, що так бачила сестру вона. А Павлина насправді лишилася такою, як і перше. Як була досі. Такісінькою. Тоді Павлина й сказала, що вона закохалася в Арсена майже одразу, як його побачила. Ну геть так, як Єва. Але головне, що пізніше вперше пішла до клубу на танці, бо сподівалася побачити там Арсена. І побачила. А що не вміла танцювати, то Арсен взявся її вчити.

А Єва не пішла до клубу. Арсен мусив неї завойовувати, як всі інші хлопці. І був би першим, чия увагу вона б не відкинула гордовито, а прийняла. А він уваги і не виявив. Хіба під час тих танців на братовому весіллі...

Коли Єва почула розповідь-одкровення Павлини, то якраз тримала щось у руці. Склянку або тарілку. І те щось впало й розбилося. Вислизнуло з рук. І розбилося. Ні, не розбилося, тільки покотилося долівкою. І дивна річ: вона, згадуючи, ніяк не може пригадати, що то було – склянка чи тарілка... Все пам'ятала – і розмову, і те, в яку хустину була тоді вбрана Павлина, а це ні... Хоч саме це, вона збагнула потім, було для неї важливе. Найважливіше.

Як Павлина пішла нарешті вже не зі своєї, з їхньої доми, Єва сіла на поріг і довго так сиділа. Заціпеніла, геть байдужа до всього на світі, в якому нічого не існувало. Ні неї, ні Павлини. Навіть Арсена.

Так сиділа, доки мама не спитали:

– Що з тобою, Євцю?

Що з нею... Нічого. Тоді Єва вперше подумала, що відіб'є, неодмінно відіб'є у Павлини Арсена. Спокусить, змусить зрадити сестру. А потім розкаже їй про те. Вона переграє їх обох. І сміятиметься, ой, як сміятиметься. Та коли уявила, що спокушатиме чоловіка, якого вже спокусило, невідомо чим привабило, як останнього дурня, оте незграбисько, одороблисько, подумала: «Завелика честь». І що їй буде огидно те робити – спокушати вже спокушеного. Надкушеного. Червивого. Схожого на виваляне в землі яблуко. А вона ж Єва – Красна Ружа.

А проте помста жила в ній, зріла, як болячка, як нарив, що мусить прорватися, інакше людина помре. Єва старалася ту болячку не помічати, коли в ній озивався, починав гарчати звір, що щирив свої ікла, гладила його, і звір (пес або й тигряка) перетворювався на слухняного муркотливого кота. Єва тоді спускала його на землю – ну, біжи геть. І він біг, щоб повернутися. Не котом, що мур-мур, що треться, випрошуючи ласки, а тим грізним звіром.

Те сталося раптово, теж як спалах. Вийшла з пошти, а навпроти, коло сільмагу, трактор стоїть. Той самий, великий. Його трактор. Єву ноги самі потягли до залізного чудовиська. Рука сама, проти її волі, торкнулася, погладила ту залізяку. Від того залізний тракторисько став живим і теплим. Замуркотів, ніби кіт, а не гарчав, як досі. Єва стояла, наче поруч з Арсеном. А він вийшов з крамниці, насвистуючи. З пачкою цигарок у руці. Насвистуючи... І раптом Єва подумала, що там же торгує Софійка – підступна змійка, яка мала в селі репутацію розбитної, гулящої дівки.

Єва відступила, сховалася за трактор. Подумала: вона вистежить їх, неодмінно вистежить.

З того часу їй стала часто виходити, вибігати надвір, ледь зачувала за вікном пошти якийсь гуркіт. Але жодного разу то не був Арсенів трактор. Мовби йому вже їй не треба було цигарок.

Раз не витерпіла, забігла до магазину. Софійка відпускала хліб і консерву бабі Улиті, Євиній хрещеній мамі. Спокійна їй усміхнена. Ось така ця спокусниця. Арсена в крамниці не було. А він мусив бути. Мусив, мусив...

Софія про щось спитала, здається, що відпустити, Єва відповіла, що сірників. І солі.

«Посипати... посипати», – подумала. Не знаходила слова.

– Солі нема, завтра завезуть, – сказала Софія.

– Тоді я прийду завтра...

Щось казала до Єви Улита. Якись слова про свою сім'ю, про дочку свою...

– Мамо, – тихо зойкнула Єва і вибігла надвір.

Арсен мусив бути в крамниці, мусив підбивати клинці до грішниць Софійки, грішити з нею, зраджувати Павлину, а його не було. І не буде, зрозуміла Єва. Надворі вона заплакала тихими, але пекучими сльозами. Пішла вздовж вулиці, щоб не вернутися заплаканою на пошту. Вітер, шукала вітру, а довкола стояла безшелесна тиша.

Ще подумала: «Сіль, чого ж нема солі?»

Мовби справді хотіла купити солі.

Щоб посипати собі на рану.

Через місяць Єва сказала сестрі, котра навідалася до них, що бачила, як Арсен приїжджав не раз до крамниці, довго не виходив звідти, як садовив Софійку в кабінку трактора, кудись віз. Павлина сплотніла, очі її так розширилися, що здавалося, вилізуть з орбіт, покотяться по долівці. Або сплять Єву.

- Ти кажеш правду? - Павлина не спитала, а видихнула.

Єва мусила оборонятися, мусила.

- Не віриш, то спитай у свого чоловіка... Хай він тобі правду скаже... І що на твому весіллі мені казав... Про те, де ми стрічатися будемо... Псисько проклятий... Добре, що не мене вибрав...

Павлина дивилася на неї, а Єві здавалося, що сестра даленіє, що вона відступає кудись далеко, крізь стіну. Проходить стіну так легко, мовби та з ситцю чи картону.

- Спасибі, Євцю, - почувла вона голос сестри. - Декую, що відкрила мені очі...

- Ти що, смієшся наді мною?

Єва крикнула, аж шибки у вікні задзеленчали.

- Що ти, Євцю... Я вірю тобі...

- Віриш?

- Звісно... Чом би я мала не вірити...

Павлина підійшла й раптом схопила Євину голову в руки, а тоді стала обціловувати.

- Яка ж я дурна була, Євцю... То ж він мав тебе вибрати... А тепер собі мститься, що так учварив... Пожалів нещасну стару дівку...

- Мовчи, Павлино...

Сестра одірвалася од Єви.

Єва здригнулась – сестра дивилася на неї світло і якимось... наче прозоро, дивилася геть крізь Єву. І голубила своїми очима. Очиськами. Які зовсім недавно з бляклих зробилися молодими.

«Отак легко... Отак легко мені вдалося?» – подумала Єва.

Їй стало смішно, неначе хто залоскотав у неї під пахвами. От-от засміється.

Подумала: «Ну й дурна в мене сестра. Тико що тепер – покине Арсена, зновика в хату вернеться? Ще цього не хватало».

Сказала:

– Ти не гарячуй, Павлінко... Він ще перебіситься, от побачиш. Ще заживете й дітей наживете. Чи, мо' ти вже груба?

– А що, мені не можна? – Павлинині вуста раптом болісно скривилися.

– Чого ж не... Я ж і кажу, що все ще буде у вас добре...

...Єва таки почула, як спиняється коло пошти трактор. І виглядати не тре' безпомильно впізнала, що то його трактор. А потім і його побачила, коли вже вбіг, ввірвався до маленької кімнати.

Арсен, ввірвавшись, звелів, аби їх лишила удвох Олена, Євина напарниця по роботі. А тоді й випалив:

– Що ти їй сказала таке?

– Кому їй?

У нього був такий вигляд, що Єва воліла б померти.

– Я часто заходив до сільмагу? Коли возив кудись Софійку? Коли, Єво?!

– А хіба не заходив, Арсене?

– Раз чи хай два за три місяці... По цигарки і ще раз по хліб... «Коли ж я пропустила, як удруге заходив?» – Євина думка спалахнула, як блискавка.

– Куди вона поділася, Єво?!

– Хто подівся?

– Та ж Павлина! Я приїхав додому, а її нема.... Ось, диви...

Він розтулив кулака, і Єва побачила клаптик паперу.

– Читай!

Єва прочитала два коротких речення: «Не шукай мене. Мені буде ліпше самій».

– Я думав, що до вас вернулася, – сказав Арсен. – Де вона, Єво?

– Звідки я знаю? Ви-те посварилися, то й розбирайтеся.

Арсен схопив Єву за руку. Єва глянула на нього й здригнулася. Ні люті, ні ненависті в Арсенових очах не було. Тільки біль. Біль і здивування. Й очікування чогось невідомого, може, дива... То для неї було страшніше за ненависть...

– Знаеш, що вона мені сказала? Що ти не могла збрехати... Що ти завше правду кажеш... Що така гарна, як ти, не може сказати неправди... Що в тебе чиста душа... Що в твоїй душі соловейки співають навіть восени, ось що вона сказала, Єво... Що тобі не може не вірити...

Слова гарячково злітали з Арсенових вуст і пашіли, розпечені, мов клубки невидимого вогню. А серед того вогню стояла Павлина.

Та Павлина, яка завше дивилася на світ з приреченою насторогою і з любов'ю – на неї, Єву... Єву, яка покохала Арсена, яка пішла заради своєї любові на таку підлу обмову. Як могла Павлина їй вірити! Нащо? Чому вона вірила?

Єва спитала себе, і їй стало зимно. Так зимно, ніби на село враз налетіла хуга, од якої не знаходилося порятунку, не було де сховатися.

– Прости, Арсене... Мені здавалося, що ти... Якби ти міг простити... Вона повернеться, от побачиш.

Тоді Єва вірила в те, що казала. Її віра, віра у власні слова виросла з розпачу, що огортав неї, що огортав, наче білий саван, у якого вона сама себе загорнула. Але помирати вона не збиралася. Вона болісно хотіла жити, бути поруч з чоловіком, якого вона так любила і який кохав її сестру... За віщо?

«Може, за те, що мене любить Павлина», – подумала Єва. – Добре, – сказала Єва. – Вона вернеться, і я все їй розкажу. – Я тоже розказав тій дурній. – Арсен скреготнув зубами. – Я насправді років два тому мав з тою сучкою діло...

– З Софійкою?

– Ну мав, мав... Вона ж як магніт притягує... Але то було тико іден раз. До того, як Павлину вперше побачив. За два роки до того... Я ж не знав, що неї стрічу...

– І ти їй про то сказав? – Євиному здивуванню не було меж. – А як я міг не сказати?.. Я вже за ці місяці геть розучився брехати...

– Он воно що...

Єва раптом подивилася на Арсена так, як ніколи не дивилася. В одну мить її почуття, її любов кудись вилетіли. Цієї миті вона справді забажала, щоб Павлина вернулася. Щоб ці двоє знову стали щасливими. Щоб поруч з такими ними колись стала і вона, Єва.

– Павлина повернеться, от побачиш, – повторила вона.

– І ти їй розкажеш, як було.

Арсен вже не просив – наказував. Єва раптом зрозуміла, що боїться глянути на нього. Як вона може розлюбити такого чоловіка?

– А мене тобі не шкода, Арсене?

Слова ці раптом вирвалися проти її волі.

Хіба вона винна, що сестра в неї блаженна?

Але Арсен, котрий не зміг учора приховати від Павлини правду про своє минуле, був уже іншим Арсеном. Іншого ж вона любити не могла. Не могла.

Їй знову полегшало. Подумалося, що то не Павлина, а вона втекла. А Павлина, яка не вміє боротися за своє щастя, мусить повернутися. Приречена те зробити. Отже, вона, Єва, сьогодні знов не програла...

Єва-переможниця чула, як покидає пошту геть чужий їй чоловік. Останній спалах погас. Вона втопилася в чужій любові. Їй стало легко. Лишилося тільки каяття – як ритуал, що належало виконати, коли Павлина повернеться.

Розділ 7

Павлина не повернулася – ні завтра, ні післязавтра, ні через тиждень, ні через місяць. Зникла, наче справді розчинилася в повітрі. Пішла з дому, як була – в одному платтячку і пальтечку. Двоє коротких речень з тої записки, сім слів, з яких вони склалися (о, ти порахувала, добре порахувала, Єво) давали надію на те, що Павлина нічого з собою не зробила, що вона жива. Що справді колись повернеться – як не до Арсена, то до них.

Арсен, правда, таки звернувся в міліцію. Але там, коли вислухали його розповідь і прочитали записку, zostавлену зниклою жінкою, відповіли, що підстав для оголошення розшуку нема.

Плакала Євина мати, а Єві не стачило духу сказати, що то вона призвідниця того, що сталося. Не сказав і Арсен. Їй би було легше, якби сказав.

А він своїй тещі:

– Посварилися, а вона й поїхала... Гордячка вона, ой гордячка, мамо... Більша, ніж ваша Єва.

Єва ходила заціпеніла, сама не своя. У душі каялася, каялася по-справжньому перед Павлиною, яка не вернулася, та що з того... Тільки й того, що збагнула: не одне, два життя зламала, зруйнувала. Ні, три. Павлиніне, Арсенове і своє.

Десь через місяць од Павлини прийшов короткий лист: «Доброго дня, мамо, тату і Євочко! У мене все добре, не переживайте. Устроїлася на роботу. Передайте Арсенові, що якщо хоче, то може подавати на розлучення. Не сумуйте за мною. За такою дурницькою не варто сумувати. Будьте щасливі. Дам про себе знати, а може, й приїду, коли переболить. Ваша Павлина».

Слова «Мамо, тату і Євочко» запекли. Особливо її ім'я у сестрині листі. Павлина простила її чи й досі не вірила у підлість?

Єва сиділа, тримала аркуш паперу в руках. Хотілося поцілувати сестрині ім'я. Сказати: «Мамо, то я все...»

Не сказала. Хтось причепив до язика пудову гирю, а в голові закрутилися, завертілися слова: «У мене все добре, не переживайте».

На конверті не було зворотної адреси, але стояв штамп із назвою міста, звідки листа було відправлено. Через тиждень Єва взяла відпустку й поїхала до того міста. Там на вокзалі побачила віконечко з написом «Довідкове бюро» і звернулася туди. Пояснила, що розшукує сестру, котра повинна жити в їхньому місті. Соломаху Павлину Пилипівну. Дівчина з віконечка порадила звернутися в адресний стіл при міській міліції. Після ходіння по кількох кабінетах і запитань, як трапилося, що вона не знає адреси, молоденький міліцейський офіцер з двома зірочками на погонах нарешті змилосердився над вродливою, хоч і сільською з виду та мови дівчиною. Подзвонив кудись і попросив сказати, за якою адресою значиться така-то. Лицюк Павлина Пилипівна. Через хвилину-другу повідомив, що така в їхньому місті не проживає. Тут Єва спохопилася, що ж, мабуть, Павлина досі під Арсеновим прізвищем – Соломаха. Але й під ним Павлина не проживала. Не тільки в цьому місті, а й цілій області, як сказав лейтенант.

– Вибачайте, нічим допомогти не можу, – ввічливо додав.

Єва йому явно сподобалася, то було її призначення і кара – подобатися чоловікам.

Дівчина збагнула, що листа того Павлина очевидячки вкинула в якомусь іншому місті, іншій місцевості. Передбачила, що шукатимуть? Чи, може, що саме вона шукатиме, Єва...

Як виявилось, шукав і Арсен, писав у різні міста. І цілих п'ять літ прочекав Павлину. А потім завербувався на заробітки, кудись на Північ. До того десь так раз на місяць регулярно навідувався на пошту й питав, чи не дає знати про себе Павлина? Єва хитала головою, вловлювала сум в Арсенових очах, поспішно відвертала свої, бо ж мав її ненавидіти, а вона боялася цієї ненависті. Лише хотіла, щоб Арсен навідувався частіше. Щоб їй боліло ще більше?

Павлина тільки двічі прислала вітання з Новим роком, давала про себе знати, що жива-здорова, а раз прислала листа, адресованого їй, Єві. І в тому листі просила написати до Києва, «до запитання» на незнайоме прізвище, з поміткою «Для Павлини»: як там, чи так само живі-здорові мама з татом та Микола і Дмитрик. Єва написала. Писала й ще двічі на ту саму адресу, але відповіді не діждалася.

Десь через півроку по тому, як Арсен поїхав з села, Єва визирнула у вікно пошти – вулицею йшла жінка з валізою в руці, а другою тримала за руку хлопчика, літ п'яти-шести. Єва мало не зойкнула – Павлина! Сестра! Вона кинулася на вулицю.

– Павлинко! Павлиночко!

– Євцю!

То були, напевне, найсолодші обійми в Євиному житті. Обійми, що пахли Павлиною, її тілом і ще чимось незбагненим, мовби Павлина щойно, десь там у автобусі, викупалася у воді з любистком і м'ятою. Чи так пахли неznані Євою парфуми?

Коли вони нарешті відірвалися одна від одної, розтулили обійми, Павлина сказала:

- Познайомся з моїм чудом... А це, Олежку, тітонька Єва, про яку я тобі розповідала. Правда ж, вона диво яка гарна?..

- Та сама червона роза?

Малий зиркнув явно оцінювально, якимось не по-дитячому. Але в глибині його зіниць уже заблимав справжній інтерес, а слідом за ним і захват.

- Не Червона Роза, а Красна Ружа, - поправила Павлина. - Ну, бачу, - сказав Олежко. - То й що? Я й так знаю, що красива.

- Не, ну яке! - Павлина сказала те не осудливо, а швидше захоплено.

- Твій син?

- Авжеж. Синулька-вередулька. Обійми тітку Єву...

- Не хо, - буркнув Олег. - Хай сама мене обіймає.

Єва засміялася, нахилилася і обійняла малого. На неї дивилася зменшена копія Арсена. Ті самі очі, лице... І ще щось невловиме...

«Боже, як він схожий на тата», - ледве не вирвалося в неї.

Прикусила язика. Виходило, що Павлина, коли втікала, вже була вагітною... Носила в собі Арсенове сім'я... Чи знала вона про те?

«Але й щось Павлинине є в цьому малому опецькові, - подумала Єва. - І навіть мое... Де він те навизбирував?»

Вона швидко вернулася на пошту, повідомила, висяюючи усмішкою, що проведе сестру.

- Павлина приїхала? - Олена. - Справді?

- Найсправжніша. І не сама, а з сином.

Звісно, колега по роботі забажала побачити Євиного небожа. Після привітань і розпитувань, чи надовго навідалася (тиждень побудемо – точно, сказала Павлина), Єва пішла їх проводити. Хоч би мама була саме вдома, бо ж збиралася до хворої баби Мокрини.

Дорогою вона переконалася, що малий таки вередливий. Уже за якусь сотню метрів запитав, чи далеко ще їм іти, запхивькав, мовби мав рочків три, і Єві здалося, що от-от попроситься на руки.

У тому, що Павлинин син варить з мами воду, Єва переконувалася з кожним днем їхнього гостювання дедалі більше. Побачила: Павлина пилинці не дає зі свого чада впасти, дмухає, мов на болячку, готова виконати будь-яку синову примху... А малий сприймав те, як належить, більше того, вимагав цілковитої покори... Видно було, що всю свою самозабутню материнську любов Павлина спрямовує на сина. І їй солодка та покора перед сином.

Якби ж Єва тоді знала, яку біду принесе в її життя цей хлопчисько, коли виросте.

«То що, задушила б?» – думає Єва.

І гірко посміхається. Гірко-гірко. До себе самої.

Теперішня Єва струснула головою, бо зрозуміла, що полізуть подальші спогади. Що замість квітів крізь пам'ять знов пробиватиметься бур'ян. Щоб не дати йому забуяти, вона подумала, що має згадати щось інше, приємніше, радісніше, ніж та зустріч...

Вона подумала, що ж є на світі людина, дівчина, таки схожа на ту неї давню, Красну Ружу... Хай не така вродлива, а чимось схожа. Авжеж, неїна невістка Лізка, Павлинина онука, а отже, і її двоюрідна... Щось давно не давала про себе знати... Певно, щаслива, як і належить молодим...

«Чи ж щаслива?» – подумала раптом Єва, і враз стало тривожно на душі.

– Павлино, – сказала Єва уголос. – Тобі добре на тім світі, Павлино. Як би ти, певно, посміялася, коли дізналася б, що мене сватають за Адама Тихіського... За Тихіського...

Єва стала перед образом. Нащо стала? Вона вже сьогодні молилася. Стала. А та жінка, Матір Божа, дивиться на неї. Щось питає?

Осміхнулася. Завтра вона піде до Романа. Давно Тамарку його не виділа. Жива, слава Богу...

«Боженьку, тож гріх, що мені вперше нічого робити не хочеться, – подумала Єва. – Старезна ти, бабо».

Вона почула молодий голос. Зовсім молодий. Лізин? І раптом Єва збагнула – свій власний. Їй захотілося, щоб став хтось поруч. Може б, разом заспівали чи побалакали. А так лишалося хіба що самій із собою...

«Житте пройшло повз мою хату, – подумала Єва. – Але то мое житте, мое й нічие гинше. Мое, Красноі Ружі, що геть обсипалася, так то, Павлинко. Хіба колючки осталися. Ще когось уколють».

Павлина заповідала наглядати за онукою, яка одночасно була їй мовби й дочкою. А як наглянеш? Павлинина онука далеко, в Києві.

Що вона, Єва, знала про Лізу? Зовсім небагато... Краплину... Те, що знала од Павлини, те, що сама спостерігала, коли гостювала раз в них у Києві, ну, ще як на похорон Павлини їздила. Як опустили сестру в могилу, ткнулося те дівчисько їй у плече, за руку схопило... Дрижало, як малейке деревце...

Єва раптом подумала, що Ліза була для неї навіть не як інша людина з іншого світу, а як далека зірка, про яку знаєш, що вона є, а збагнути не збагнеш, яка вона, чому світить, навіть якщо будеш довго на неї дивитися. Довго...

Єва любила дивитися на зорі.

Єва любила людей, хоч і не всіх.

Але у Лізи була частинка крові її батька.

І позбутися цієї болючої краплі пам'яті Єва не могла. Не могла, хоч криком кричи.

Та Ліза не спішила, а може, не хотіла наближатися. Що неї могло пов'язувати зі старою бабою, за тридев'ять земель од столиці, у якомусь поліському селі...

– Смішне у вас село, – сказала Ліза, коли вперше приїхала вже сама, без бабусі-мами.

– Чим же смішне?

– Я маю на увазі назву... Туптали. Туп-туп... Туп-туп...

Ліза заливисто засміялася. Вперше так, після того як маму-бабусю поховала.

Пусте дівчисько. Пусте, якому тепер тре' було якось жити самому.

А воно сміялося...

Такою, коли сміялася, Ліза стала схожа на свого виродка-батька. І скільки Єва не намагалася, не могла прогнати того видива. Переконувала себе, що е в цій дівчинці й Арсенова кров, що тепер вона не пусте дівчисько. Одна-однісінька на світі, без батька й матері. Та того дня найбільше бажала, щоб Ліза швидше забралася з її оселі. Щоб не вертався біль подвійний – і за Арсена, і за Олега. А може, й потрійний – і за неї саму. І за Павлину. З усіх кутків вилазив біль.

«Що ж це я тепер така? – Єва звелася на ноги. – Кого я суджу?»

А все той, Роман, збурих. Жила б собі тихо, як той Тихіський. Якось дожила б віку. А Ліза, що Ліза... Вона ж ні в чім не винна. Вона – то й Арсен, і Павлина, може, і Єва. І матір неїна, що невідомо де?

Нащо їй, Єві, знати, чи щасливе те дівчисько? Чи таки треба, бо... Бо чогось треба, щось замуляло на душі...

Частина друга

Розділ 8

Ліза почувалася щасливою, дуже щасливою. Може найщасливішою у світі. Ні, не треба так казати, а то ще зіврочить, сполохає своє щастя. У тому селі, де народилася її бабуся Павлина й жила двоюрідна бабуся Єва, казали по-своєму, по-поліськи – щісте. А ще ніжніше – щістечко. Лізі це слово подобалося, шелестливе і якесь беззахисне, що от-от може зламатися. Тому його треба оберегати. Бо ж не щастя, не щастячко, а щістечко...

Ліза всміхалася, згадуючи гостювання й канікули в тому селі. Залицяння хлопців, коли ходила вечорами на дискотеку. То була інша планета.

А її персональна маленька планетка – маленька планетка, малесенька – однокімнатна квартира, що дісталася од мами-бабусі. Будинок їхній на лівому березі, зовсім неподалік від Дніпра, сто чи двісті, ну, може, триста, ну, хай чотириста метрів, та їхні вікна виходять на схід. З балкона і вікна можна побачити довгу вервечку багатоповерхівок, що тягнуться ген-ген, аж до Харківського шосе. Між ними те, що називають київськими селами в місті, – індивідуальні будиночки, яких звідси не видно, а видно садки, що їх покривають. Ліза ображена – сусіди з того боку бачать Дніпро, бачать той, правий берег, поруч Лавру – і який же краєвид! Раз і вона побачила, з сусідньої квартири, що виходила на той бік. Захопило дух, і звідтоді дівчина мріяла, що її вікно виходитиме на берег, вона дивитиметься на річку, на той Київ, що виступає з даліни... Ліза таки знайшла спосіб, як побачити. Її цікавість привела до останнього, вісімнадцятого поверху. І з того дня стало мрією відчинити двері на горище, а звідти вибратися на дах. І побачити! Ліза знала, що дах у їхньому будинку майже плаский. Та двері були міцно зачинені. Як їх відчинити? Виявилось, дуже просто. Раз двері відчинилися – ледве Ліза до них доторкнулася – і одні, і другі. А на даху сиділа компанія хлопців – і з їхнього будинку, і незнайомих...

Вона почула вигук:

– О, Лізка!

Хотіла ступити крок назад, щоб зникнути на горищі, й не могла. Її кликав страх – і перед висотою, і перед цими хлопцями, біля яких стояла ціла батарея пляшок: вино, горілка. І пиво. Ще твереза Лізина голова закрутилася, наче відділилася від тіла. Почала свій окремий танок.

То було в дев'ятому класі. Ту пиятику ліпше не згадувати. Як і те, що сталося після неї...

Ліза дала собі клятву: вона востаннє була на даху. Та через пару тижнів полізла знову. Бо виявилось, що клятви (особливо перед собою) даються для того, щоб їх порушувати. А пласкі дахи над вісімнадцятиповерховими будинками (і вищими) – для того, щоб на них кайфувати, займатися любов'ю і підходити зі ще тверезою головою до краю, уявляючи, як стрибаєш вниз.

Ліза підходила майже до самого краю, коли виявилось, що вона вкотре нещасливо закохана. То була її карма – нещасливо закохуватися. Її колишня подруга Ірка (потім вона знову стала просто подругою) сказала якимось, що в Лізи своєрідний синдром: кохання до хлопців (і чоловіків), котрі люблять інших. Ірка стала колишньою подругою тому, що Ліза закохалася в її хлопця. Звісно, вона не взялася відбивати його в Ірки, взагалі не мала такої звички. Вона любила страждати. Та Ірка, зараза, розкусила Лізину закоханість. І сказала, що їй не потрібна така подруга. Що Ліза взагалі таємна спокусниця. Потім були грубіші слова.

– Ах, так, – сказала Ліза. – Ти мене підозрюєш в тому, чого не було? Хочеш, щоб я справді спокусила твого задрипаного Володьку?

– Він Вовка, а не Володька, – сказала Ірка. – Облиш дурну сільську манеру.

– Я, між іншим, народилася і виросла в Києві, а не в якійсь Задрипанці, як дехто, – відрізала Ліза.

Одне слово, вони посварилися. І Ірка стала колишньою подругою. А Ірчин коханий таки перестрів Лізу біля її будинку. З його слів про те, про се, про їхню випадкову зустріч, яка, мабуть, була зовсім не випадковою, Ліза зрозуміла, що він таки заправ на неї. А коли Володька (чи то Вовка) запропонував прогулятися, Ліза схопила його за руку.

– Ходімо!

– Куди?

Певне, цей чмурчичок подумав, що вона одразу веде його до своєї квартири. І злякався, хоч в очах і спалахнули недобрі вогники. Вовчики з лісу зирнули...

Ліза повела його на свій заповітний дах. На той час вона вже мала ключі від обох дверей – і на горище, і на дах. А коли вивела й почула його вигук: «Ух ти!» – мовила:

– Роздягайся!

– Що?

Мабуть, подумав, що йому почулося.

– Хіба я не ясно сказала? Роздягайся. У мене такий ритуал – перший раз трахатися тут, на даху.

Він відступив крок, другий від неї.

– Боїшся чи що? – Ліза вимовила це якомога презирливіше.

– Ти... ти це серйозно?

– Якнайсерйозніше. Як депутатка на трибуні.

– Виходить... Ірка правду сказала?

– Що я б... і відбиваю чужих хлопців? Я ще гірша...

Ліза ступила до нього і взялася за сорочку. Мовби сама хотіла його роздягти.

– Та пішла ти, – процідив Володька-Вовка і кинувся прожогом униз. По сходах.

Ліза подивилася йому навздогін, засміялася і раптом відчула, що їй хочеться співати. І вона заспівала. Розставила руки і уявила себе птахом. Птах, який співає на такій висоті! Птах, який не вміє літати. А потім їй щось залоскотало в горлі й вона обірвала співання на півслові. Відчула, що спів стає плачем, і собі кинулася до отвору, що вів униз. Бо інакше вона могла б кинутися вниз із даху.

А справді хотілося кинутися, коли вона дізналася, що її коханий Юрчик любить іншу дівчину, а вона, Ліза, була для нього так: ну, Лізо, це тобі теж подобалося, я думав, що... доки не зустрів іншу любов. Коханья. Ха-ха, он воно як! Юрчик-мурчик вимовляв наче й жалісливо, а їй здавалося, що гарчить.

Вона тоді подумала: «Як же я буду жити без нього?»

Але жила, не стрибнула з даху. Тоді на краю вона подумала інше: «А як же мама житиме без мене?»

Так і подумала, егоїстка нещасна. Заховала свій страх перед тим стрибком у ці слова. А у своїй квартирі кинулася мамі-бабусі на шию, обіймала, цілувала її спантеличену і ледь не сказала, що вона – мама, думка про маму – щойно її врятувала.

Мама-соломинка, за яку вона вхопилася. Ну, нехай бабуся, бо де її справжня мама і яка вона – Ліза не знала. І досі не знає.

А може, справді вона тоді не стрибнула, бо мала зустріти свого Степанка... Свое рябеньке, сором'язливе, таке закохане в неї щастя. Щістечко, як кажуть у тих Тупталах.

Мами-бабусі Павлини четвертий рік як нема, а Ліза щаслива. Їй трохи соромно від цього, й вона приховує сором думкою, що мама-бабуся Павлина теж би за неї раділа.

...Худющий, до того ж (матінко!) з обличчям, вкритим ластовинням, хлопець зазирнув до їхньої квіткової крамнички. Зазирнув якимось невпевнено, ледь прочинивши двері. На його рябому обличчі було написано: «Я, мабуть, не туди потрапив».

– Заходьте, не бійтеся, – сказала Ліза. – Вам потрібні квіти? У нас гарний вибір.

– Я бачу, – сказав рябий хлопець і таки зайшов.

Ліза, як звичайно, спитала, які квіти він хоче купити, а коли він став розглядати букети й набори квіток – кому і з якої нагоди він купує, вона може підказати, що йому більше підходить. І головне – подобаються.

Покупець тупцявся біля прилавка. Щось ніякове, збентежене і сором'язливе водночас проглядалося у виразі рябого лица.

– Вам дівчині, знайомій, мамі, на роботу?

Він ще сором'язливіше:

– Мені... Взагалі-то дівчині, але...

Його обличчя враз спалахнуло, і виразні червоні плями на якусь мить навіть заховали ластовиння.

– Бачите... Ви будете сміятися, але моя дівчина сьогодні виходить заміж...

– Ваша дівчина?..

– Так... Колись була моєю... – Він затнувся, а тоді додав: – Зовсім нещодавно... Вона запросила мене на весілля, я повинен би не йти, відмовитися, але я...

– Ви хочете її ще раз побачити? Востаннє...

– Ну так... Знаєте, сьогодні вранці я подумав, що маю побачити востаннє себе самого.

– І тоді покінчити життя самогубством? – Ліза вимовила ці слова майже весело. Глузливо.

Хлопець глянув на неї неприховано здивовано.

– Чому самогубством? Якось про те не думав... Знаєте, я, мабуть, не настільки був закоханий, щоб... Усе вже пройшло... А чого я хотів піти на те весілля – і сам не знаю.

– Значить, досі любите. І страждаєте, – безжалісно сказала Ліза.

– Ні-ні... Спершу страждав... Але я, очевидно, не з тих, що заради кохання жертвують собою... Такий собі бідний на почуття, як тепер кажуть, чувак... От і все...

Господи, такої роззброювальної щирості Ліза давно не зустрічала. Нащо вона їй... Тюхтій, що купує колишній коханій квіти на її весілля, а про смерть від нерозділеного кохання він, бачите, якось не подумав... І розказує все незнайомій дівчині...

– Значить ви мені не підходите, – сказала Ліза. – А то я могла б запропонувати вам стрибок з даху вісімнадцятого поверху...

– Та ви кепкуєте...

– Аж ніяк... – Лізі чомусь ставало дедалі веселіше. – Крім роботи в цьому магазинчику я ще маю підпільну фірму «Самогубець і К». Дехто, щоправда, називає її «Останній дах». То ви берете квіти? На жаль, чорних троянд у нас нема.

– Чорних троянд? – Хлопець вперше й собі скупно всміхнувся. А тоді обвів поглядом маленьку крамничку. – Дякую...

– За що?

– Ну, я, мабуть, ще не зовсім мазохіст... Спасибі за цю розмову...

– Будь ласка.

Він озирнувся біля дверей. Вернувся до прилавку.

– Знаєте, я, мабуть, таки куплю квіти... Ось ці троянди... Не для неї...

Він вибрав найпишніші й найдорожчі червоні.

«Якщо спробує всунути мені, я жбурну їх в його рябу пику», – подумала Ліза.

Хлопець узяв квіти, ще раз подякував і вийшов. Ліза не втрималася, підійшла до вікна, побачила, як він переходить вулицю, зупиняється і жбурляє букета в урну. Він озирнувся, і Ліза поспішно відскочила від вікна, хоч звідти навряд чи міг її побачити.

Решту дня Ліза боролася зі спокусою вийти з крамнички, перетнути вулицю і дістати з урни ті злощасні троянди. Навіщо? Вони ж призначалися не їй. А кому? Тій, що мала замінити дівчину-зрадливицю, яка сьогодні вийшла заміж? Чи комусь іншому? Чи взагалі нікому не призначалися, то був якийсь дивний спонтанний рух...

Ліза раптом зловила себе на думці, що це їй важливо. Чому? Рябий хлопчисько, певне, забув про неї, ледве перетнув ту вулицю. А раптом не забув... Раптом згадав саме тоді, коли викидав троянди?

До крамниці час від часу заходили люди, купували квіти. Все було як зазвичай.

«Все не так», – подумки казала собі Ліза.

А чому не так – вона не знала.

Щось наче продзвеніло у повітрі. Не дзвіночки збоку дверей, які дзеленчали, коли покупці заходили або виходили з крамнички. Щось невидиме, нечутне, котре вловила тільки вона.

«От іще, – сказала собі Ліза. – А чи не закохалася ти, подруго? – Вона пирхнула, наче кішка. – От іще... Було б у кого закохуватися... У те рябе чудовисько?»

О п'ятій вечора Ліза, як звично, зачинила крамничку. О п'ятій зачинялися всі крамнички і кіоски на їхньому базарі (декотрі о четвертій, навіть о третій годині), бо то ж базар, чи як дехто казав – базарчик. Ринок.

Вона перетнула вулицю і пересилила себе, щоб не заглянути в ту урну. Що за химера – знати, лежать там чи не лежать ті злочасні, точніше, нещасні троянди...

Ліза раптом пригадала пісню, яку чула колись. Там були такі слова, що тепер зазвучали в її дурній голові:

На пероні, на люднім пероні,

Де розлуки і зустрічі плачуть,

Хтось розсипав троянди червоні

І ніхто їх, здається, не бачить[20 - Слова О. Богачука.].

Ці троянди в урні геть ніхто не топтав. Нема за що переживати. «От іще», – повторила Ліза свій улюблений вислів.

Вона подалася до ще однієї своєї подруги – Лерки-Валерки – пити каву, і за кавою в маленькому барчику розказала про смішного рябого хлопця, який купував троянди для колишньої своєї дівчини, що вибрала зрештою іншого. Щоб принести ті троянди на її весілля.

– У нього був такий трагічний вигляд, аж я запропонувала йому покінчити життя самогубством, – сказала Ліза.

– Так і сказала? – Валерка засміялася. – Певно, щоб кинувся з твого даху?

– Так і сказала. І порадила.

– Так ти розлякаєш усіх своїх клієнтів...

– Покупців.

– Покупців, якщо будеш робити ім такі пропозиції...

Вони вдосталь посміялися з почуттів невдахи-коханця, Ліза додала деякі вигадані нею деталі з його поведінки і раптом зловила себе на думці, що їй приємно кепкувати отак з того рябого чудиська, невдахи. Певне, не тільки в коханні, а й житті. Вони навіть замовили по п'ятдесят грамів коньячку, щоб випити за трррагічне кохання. Ха-ха і хі-хі... Далі за вигадану Лізою фірму для самогубців «Останній дах». До них, звісно, підклеїлися якісь хлопці, бо ж обидві мали симпатичні мордашки, й вечір удався.

Десь через п'ять чи шість днів, коли Ліза геть викинула з голови випадкового (так-таки, випадкового) покупця, вона глянула у вікно й побачила на другому боці вулиці начеб знайомий силует. Наступної миті серце у неї тенькнуло – рябий! Явився – не замочився. Що йому треба? Знову квіти для ще однієї, яка його покинула... Ха-ха...

«Ти знаєш, що йому треба, – подумала Ліза. – І що тобі треба...»

Вона розсердилася. На себе і на нього. Чого він там стовбичить? Хоче дістати з урни зів'ялі троянди?

Хлопець стояв і стояв, через хвилин двадцять Ліза подумала, що мав би піти дощ. Тоді, може, йому захотілося б сховатися в їхній крамниці.

Простовбичивши ще з півгодини, він нарешті перетнув вулицю і зайшов. Привітався і став тупцювати, як і минулого разу, біля прилавку.

«Ще затанцюй», – подумала Ліза.

– Вам щось підказати? – Ліза відчула, що голос проти її волі противно дрижить.

Він одважився підвести очі, які виявилися світло-сірими. Десь вона бачила такі очі... Чи хотіла побачити...

– Я... Я до вас заходив п'ять днів тому.

– До нас заходить багато покупців, – сказала Ліза.

– Але я... Розумієте, я тоді ще купив у вас квіти. Троянди... – У нас щодня купують троянди. І гвоздики, і гербери... Бувають ромашки і гладіолуси... Навесні тюльпани. Восени різні хризантеми. У нас великий асортимент. Великий вибір.

– Я бачу... Хоч не такий уже й великий...

«Ну нахаба, – подумала Ліза. – Він ще критикуватиме!»

– Який є, – сказала вголос. – То ви щось вибираєте? Рекомендую ці троянди...

– Знаєте, – його і так тихий голос зробився ще тихішим, – це, мабуть, було б дуже банальним, якби я купив у вас квіти і вам подарував?

Ліза ледве не підстрибнула. Але мусила вдати здивування.

Вдати? Ніби вона чекала цих слів...

– Це ви мене питаєте?

– Вас... Не дивіться так насмішкувато...

– А як дивитися?

Він не відповів. Зате спитав:

– Які ви квіти любите?

– Не треба, – сказала Ліза. – Я все одно не візьму.

– У вас хтось є?

– Це вас не стосується.

До крамниці зайшли дві жінки, і то був порятунок. Але тільки на кілька хвилин. Бо Лізу вже не можна було порятувати. Так само і цього хлопця, котрого, як виявилось, звали старим і вкрай банальним (так сказала собі Ліза) ім'ям: Степан.

З того дня все й почалося.

У ньому дивно поєднувалися знання літератури, те, як розбирався в політиці (так принаймні вважала Ліза), простота і гумор, сором'язливість із хвальковитістю, над якою Ліза підсміювалася! Він же не сердився і взагалі дозволяв із себе кепкувати. Іноді Степан і собі підсміювався з Лізи, але робив це якось так, що їй самій ставало смішно. Просто смішно, а не образливо.

Степан (її Степанко, казала подумки Ліза) у Києві закінчив педагогічний коледж, працював учителем початкових, чи, як тепер ще казали, молодших, класів у селі під Києвом. Ну, там легше живеться, казав. Кімнатку мав у бабці Марини, в якій е коза і молоко. А то розкіш – козяче молоко. Заочно навчався на філфаці столичного університету. На запитання, чому обрав таку дивну, як для чоловіка, професію, сказав із роззброювальною усмішкою:

– А я страшно учнів боюся. Вони б мене закливали. А тут собі почувашся командиром. Часом і крикнути можна.

– Ти – крикнути? Не сміши, – сказала Ліза. – Та ти й мухи не образиш.

– А давай спіймаємо муху, і побачиш, – серйозно сказав Степанко.

– І що б ти зробив тій мусі?

– Крила пообривав би. Я, щоб ти знала, мушиний садист.

«Мушиний садист» дедалі більше подобався Лізі. Подобалося ходити з ним на каву і просто бродити Києвом. Розмовляти про геть усе на світі: про серйозне, ту ж літературу, і ні про що. Сваритися і миритися. Подобалося навіть те, як він приходив і ставав на другому боці вулиці. Ліза сердилася за ці його стовбичення, а він відповідав:

– А я, може, рахую твоїх колишніх коханців.

– Нащо ж їм приходити до мене?

– А щоб проливати сльози, що втратили таку дівчину.

– Зайшов би ліпше до крамниці... І взагалі, що за манера – стояти годинами на вулиці...

– А в мене відпустка. Канікули... Хоча ти маеш рацію – я марную час.

За два дні по тому прийшов уже якраз до закінчення її робочого часу. І хоч намагався жартувати, Ліза побачила – Степан дуже стомлений. Уже дорогою до зупинки допиталася. Він брехати не вмів, тож виявилось: влаштувався на їхньому ринку вантажником. І півдня носив мішки.

– З чим?

– З чимось. Не знаю.

Ліза змусила признатися – з цементом.

Сказала, що то робота не для нього. Що вона не хоче, аби він надірвався.

– Ходімо до мене. Ти не поїдеш сьогодні в те своє село. Тобі треба відпочити.

– До тебе?

Він спинився. Глянув так, ніби вперше її побачив.

«Господи, з якого він століття?» – подумала Ліза.

Все ж взяла його за руку. Мусила взяти, бо здалося, що то не він, а вона стомлена.

– Ну, до мене. Здам тобі квартиру в борг. Хочеш – погодинно, а хочеш – на місяць наперед. Не бійся, я не кусатимусь. У мене є розкладачка.

Ліза казала, а в самої трусилися жижки. Може, він справді старомодний? Може, він ще й не спав з дівчиною? Хоча ж була якась, котрій купував квіти на весілля. А може, він імпотент?

Остання думка засоромила Лізу.

«Я геть заплуталася в цьому житті», – подумала вона.

– Я тебе проведу і поїду, – сказав Степан.

– А я й не напрошуюся, – сказала Ліза.

Вирвала свою руку з його і пішла геть. Подумав про неї погано?

І хай думає. Їй абсолютно все одно. Все однісінько. І хай не сміє більше приходити, якщо про неї погано думає.

Він швидко наздогнав Лізу. Схопив за плече і незвично різко повернув до себе.

– Лізо... не ображайся. Я тобі не хочу завдавати клопоту.

– Он як? Ти що, вважаєш, наче я тебе на цілу ніч наймаю в йо... – вона вимовила грубе слово. Дуже грубе. Далі сказала: – Гарно ж ти про мене подумав...

– А я так не подумав. І ніколи так не подумаю. Я, щоб ти знала...

Він затнувся. Щоки раптом спалахнули вогнем, як уже не раз бувало. Він соромився по десять разів на день, а може, й по сто. Треба буде порахувати.

Ліза дивилася на нього неприховано очікувально. Будь що буде, хай вважає її якою завгодно, тільки б сказав ті слова. Хоча б наостанок, перед тим як вона піде далі. А вона таки піде, хай тільки відпустить її плече.

– Я геть вже переповнений тобою, – сказав Степан. – Не смійся. Так воно і є. Як відро, що от-от вихлюпнеться – А я не вода, щоб вихлюпуватися, – сказала Ліза.

– Ти не вода, ти найліпша у світі Лізка – свавільна киска. І тебе треба приручити. Хоч я не вмію приручати дівчат.

Ось як він сказав. «Дивне освідчення», – подумала Ліза.

Що то було освідчення, вона вже не сумнівалася. Яке він незграбно намагався захвати словами про відро. Але відро, наповнене нею, Лізою.

Розділ 9

Пройшов день, другий, третій, четвертий... Цілий тиждень. І всередині Єви поступово наростала злість. На того дурного незугарного діда. Адама Тихіського. Якщо правду казав Роман, що Адам всеньке життя за нею крадькома сох і досі в нього те не минулося, то чого ж не йде хоч щось їй сказати? І раніше ніколи при випадкових зустрічах не почувала ні словечка, ні півсловечка.

Село день за днем усе щільніше огортала осінь. Огортала як туманами по ранках і, коли не було туманів, густими холодними дощами вдень, так і невидимим покривалом щему, властивого тільки осені. Осінь роздягала село і наче питала: «Чи тобі не холодно?» Скидала не лише листя з дерев, а й з душі те, що було набуте роками. Питала: «То як тобі, ще годна стояти? Ще житимеш? Якщо так, то добре. Бо я, як і ти, постаріла на цілий рік».

Єва вслухалася в осінь, в шурхіт листя під ногами, який з кожною осінню ставав ще тихішим. Єва виходила надвір, і їй здавалося, що то навмисне листя падає тепер не так, як раніше. Безшелесно. Вона боялася стати геть глухою, їй думалося, що колись листя осипалося інакше – шумливо й весело. Єва взяла граблі, почала згрібати опавшину у своєму старому, як і вона, садку і раптом подумала, що то ж вона згрібає свої літа.

Ось вони, лежать під кожним деревом.

Дерева вже майже не приносять плодів, але Єва не дає родичам, тому ж Митровому Васькові, зрізати старі дерева. Навіщо? Щоб насадити нові? Вони не виростуть разом з нею, як колись росли. Їх шкода, бо кожне дерево – то ж вона сама. З неї так само опадає листя, і ніхто, крім неї, не відчуває його шелесту – ні в повітрі, на вітрі, ні під ногами.

Ніхто.

А якби й чув, то не скаже їй.

Бо, щоб почути той шелест, треба хоча б прийти в цей сад, а нащо комусь старий сад старої баби... Старої і самотньої, яка була самотньою всеньке життя.

«Як одкраяна скибка», – думала Єва. Наступна думка – скибка так і зосталася всихати. Стала сухою шкоринкою.

Єва сама себе відкраяла. Вона давно й не помічала, як скибка перетворюється на шкоринку. Шкоринку-життя!

«То пожуй ту шкоринку», – кпинить Єва.

І з кого б то... Невже з самої себе? Хоче втекти од тих думок у в'язання чи шиття, та пальці в неї вже тремтять. Ледь-ледь відчутно, але то кепська ознака.

Ліпше надворі згрібати листя. Та сьогодні вона вже згрібала. Варити їсти не хочеться. Невже їй хочеться кудись іти? За самою собою чи до того діда? Дідиська. Що ніяк не збереться прийти до неї, бо, бач, боїться. А хіба вона кусається, щоби боятися?

«Я тобі дам боятися!» – подумки грозиться Єва.

Вловлює якийсь звук. Ага, то проситься з хати рудий котисько. Кудись у своїх котячих ділах.

– Зараз випущу, – каже Єва.

Дибцяє до кота, випускає, але кіт за дверима озирається на неї. Єва відчиняє й сінешні двері. Та кіт озирається й за ними.

Ба більше, спиняється, вертається і третється об Євину ногу.

– Ну, чого тобі?

Кіт нявчить, рушає й зновика спиняється. Наче кличе за собою. Куди? На свої котячі походеньки?

І тут Єва розуміє – кіт кличе йти до того діда. Адама. Тихіського. Чие життя було ще тихішим, ніж опадання листя в Євиному саду.

– Не піду, – каже Єва.

І вже подумки: «Котиську, я не піду».

І справді – куди їй іти? І тут у Єві наче озивається давня, затаена з роками Єва – Красна Ружа. Як то він, люблячи, таємно, по-своєму, по-тихіському, посмів нею знехтувати?! А таки знехтував, так виходило... Боявся, казав Роман. Неї? Що ж то за чоловік такий... Єва думає, що таки мусить піти до нього, піти і провчити за те нехтування.

Свище хтось по-розбійницьки в саду, і Єва радіє, що може почути, вловити цей свист. То ж летить повз її хату осінній вітер, і вона простягає руку, щоб його погладити. Задоволений вітер лащить до руки, а тоді мчить далі. Несподівано приходить думка: тому дурному Адаськові, певно, ще самотніше, ніж їй. У нього ж і родини путньої нема. Нема куди піти, хіба до тих своїх старих гицелів. Ну, та як вони не хорохоряться, а тоже з них порох сиплеться. То більше сам, ще саміший, ніж вона, Єва. Жити ж ті дідки до Адама не прийдуть.

«Ми таки схожі обое, – думає Єва. – Такі схожі й осталися, далеко ідне од другого. Бо ніколи й не зближувалися. Чипіли собі, як ті дерева, що з місця зрушити не можуть, еге ж».

Двое старих дерев у невидимому саду літ.

Тільки на різних його краях.

Обвіває їх вітер і далі летить. А вони собі далі всихають.

Не, не таке дерево мало рости поруч з її деревом, думає Єва. Той Адам був як якийсь будяк у закутку, якщо рівняти його з нею, Красною Ружею. І бач, його будякове насіння так і не долетіло до Євиного обійстя.

А мав би прийти хоч тепер, чого то Єва повинна за нього думати. Його стежка мусила пролягти, протоптатися до Євиного обійстя, до Євиного вікна. Його пальці мали б постукати в те вікно.

Думка, що їм обом було б тепліше – наче запізнілий гість. Ніби вчорашній чи позавчорашній борщ, про який раптом згадала. І мусить розпалити грубку, щоб його нагріти. Нагріти для двох. Вони повинні його доісти обое.

Обое? Чого б то...

Щось дивне оволоділо Євою. Ну хай, пройдеться, протрусить свої старечі кістки, а заодно й пересвідчиться, що той Тихіський геть не скапарився. Овва, то їй треба, щоб він жив? Не, не і ще раз не. Їй зовсім байдужісінько.

Але ж бісів Роман! Отак-о розворушити душу. Розгребти своїм приходом попіл її грубки. Якої ще іскри там шукати? Вона просто пройдеться, а заодно й насабанить[21 - Насвариться (діал.).] на того Тихіського.

Єва вернулася до хати, вдяглася – у виткану колись власноруч спідницю з червоним узором, святочну кофту і празникове пальто. Осміхнулася й натягла давні червоні чобітки, що стояли з яких-то літ у коморі. Ніби ждали сьогоднішнього дня. Хай, вона й із себе сміється.

Коло воріт її дожидався кіт. Єва засміялася вже на всі зуби, що zostалися в неї. Взяла котиська на руки. Авжеж, добрий рудий сват.

– Сватисько, – сказала Єва. – Ходімо, котику-сватику, до того дурного діда. Може, разом дечому його й навчимо.

Так з котом на руках (зараза, бач, як вгодувався на дармових харчах) Єва пройшла через весь їхній куток і дісталася до вулиці на другім кутку, де й жив той Тихіський. Двом людям, що стрілися дорогою, зі сміхом сказала, що несе ката продавати. А як подумати, то йшла продавати саму себе. А може, купувати собі дідиська? Та скіко він там коштує... Хіба якого півмідяка.

Стара Адамова хата (дома, колись казали в них) світилася пусткою вікон. Єва бачила ідні, другі двері. В хаті-домі нема нікого. Куди ж то хазяїн поплентався?

Тико кіт зістрибнув з ліжка. Сірий і облізлий. Побачив Євиного кота і засичав. Потому глянув ніби з цікавістю. Єва спустила свого котиська з рук.

- Ну йди, знайомся, - сказала. - Може, хоч висте порозумієтеся.

У хаті було геть не так, як у неї. Пустка. Ні тобі картинок на стінах, ні рушників. Сльозилися давно не миті вікна. Порожнеча. І стіни давно не білені. І постіль на ліжку хтозна-коли прана. Добре хоч, сяк-так застелена. На плиті стоять немиті тарілки. Та що ж то таке, людоньки добрі...

«А холера б тебе взяла, старого чорта», - подумала Єва.

Чортиська згорбленого. Але хіба дідьки бувають такими?

Її злість, що наростала, мусила мати вихід. Вона озирнулася. Коти коло печі обнюхувалися. О, добре хоч, дрова коло грубки лежать. Єва знайшла сірники, наклала дров у грубку і взялася розпалювати. Коли язика полум'я обхопили поліна, знайшла баняка, зі старого облупленого відра налила в баняка води, поставила на плиту. Зновика озирнулася. Добре хоч, якийнеякий віник є. Зняла пальто, що вдягала тико по великих празниках. І нащо то було так вибиратися? Дарма, долівку треба все одно підмести. А потім помити. Чорна ж долівка, як та земля, а місцями полуплена. Бач, який хазяїн-дурницько. Навіть підлогу вкласти не спромігся. Не, підмести підмете, а мити не буде. Що їй, спідницю святочну псувати?..

Хтозна, скільки часу порядкувала в Адамовій хаті Єва, доки не причалапав нарешті господар. Явився із сіточкою в руках, з якої стриміли хлібина і пляшка олії. Зиркнув на Єву ошалілими очима.

- Євка... Ото так гостя... Доброго дня... Що ти тут робиш?.. - Здоров був, босяцький пане, - відказала Єва. - Довше десь там валандатися не міг? Хоть би домину свою зачинев. А то усеньке твое добро могла покрасти.

- А що там у мене красти? - Адам почухав потилицю. - Хіба кішку? Так вона, як і я, стара і облізла.

- То ж бо й воно, що нема чого красти. Як ото за цілий вік геть нічого не нажити?

– Ну, так воно якось... Міні й ніц ни тре' було... Ого, ще чиїсь кіт коло моеї господині треться... Твій чи що?

– Мій, – сказала Єва. – Ти мені зуби не заговорюй. Скидай свою куфайку та сідай. Бо тупцяєш, як на вгостинах.

Адам поклав сітку на стіл. Руки в нього дрібно тремтіли. Видно було: якби міг, то втік би зі своєї хати.

Він таки почувався геть не у своїй тарілці. Поглянув – а його тарілки й миска помиті. І чого то було самому не помити... Думав, як вернеться, то помие. Пішов, бо ж хліба не мав. Взявся сало з цибулею їсти, такий сніданок вийшов, а от хліба одні крихти zostалися. Того й пуйшов. Ну, щось таки покликало з дому.

Адамові стало вкрай незручно, аж соромно.

Раптом постав перед очима сьогоднішній сон. Давно ніц не снилося, а тепер щось прибудилося. Ніби їхав кудись. На хурманці, а мо', й на машині. Ще як встав, то подумав: «Авжеж, скоро поїду. Так далеко, що не вернуся».

А бач, що означав сон. Гостю, та ще яку!

Адам озирнувся. Потім поглянув на Єву. Він просив до голови якусь думку, хоча б маленьку, незугарнену, а вона не приходила. Бо більшу, яка лізла до голови, сам проганяв.

– Я, може, щось зготую...

– Що там готувати будеш... Не монькайся, пане господарю.

Сідай, гривняка все ідно не вистоїш.

– Добре, добре...

Адам нарешті таки присів, але куфайки так і не зняв.

- Той же во... До гамазину ходив... Ну, хліба й олії купев... Забув цукру взети... А то би чаю попили. У мене деся там липовий цвіт е. Так во...

- Другий раз поп'ємо. І чаю, і, може, чогось крепшого, - сказала Єва. - Можеш іще чогось міцнішого, ніж чай, випити?

- Та якусь там грамульку хіба... Я свое вже одпив... Ти, дійсно, звиняй, Євцю, що мене дома не було... Якби я знав, що таково прийдеш...

- То чо б, короваю спік би? - покепкувала Єва.

- Короваю ни короваю... А щось би приготувив... Кажі, чого прийшла... Бо ж ни тико того, щоб тута лад навести.

- А то ти не знаеш...

Адам засовався на лавці. Йому враз стало душно. Душно і мулько. Ніби хто шпичака під дупу підклав.

- Та, ій-бо, ни здогадуюся...

- Ни про що?

- Та ій-бо... Хотя...

Адам згадав про халамидську Романову задумку - женити його, Адама, на цій Єві - Красній Ружі. Нивже ж Роман до Євки ходив? Той варіят усе може вчварити...

- Ну... Бачу, щось у твоїй лисій бумбешці[22 - Голові (діал.)] заворушилося...

Євина злість зновика почала переростати у веселість. Господи, стико літ прожила, а не знала, що й такі чоловіки, як ото перед нею, бувають...

Адам раптом нагнувся, захрипів. А далі його став душити кашель. Єва аж злякалась:

- Що з тобою? Мо' води дати?

- Ни тре'... Холера...

Адам справді, якби міг, утік би з власної доми. Та куди втечеш?..

По довгій мовчанці спромігся на слово:

- Євцю... Що тобі той псисько набалаболив?

Єва простягла до Адама руку. Але не доторкнулася, забрала назад.

- Адаме, не ворохобся... І не бійся... Ти ж не баба... Мені Роман сказав те, що ти мені давно сам би мусив сказати.

- А що я мусив? - Адам не вимовив, а видихнув з присвистом. До Єви вернулася злість. Ну, не чоловік, а помело з-під припічка.

- То ти не знаєш...

- Їй-бо ни второпаю... Знаю тико, що Роман нас нібито женити надумав. Та йому ще й не таке до голови прийти може...

- А ти що - не хочеш?.. Любив, чи й любиш - і не хочеш...

- Я - тибє?

«Що ж він таке напридумував, той бандитський зарізяка?» - подумав Адам, і йому все похолело од здогадки.

Думка, яку проганяв?

Єва звелася з лавки - розпашіла й ніби помолоділа. Давня Красна Ружа заклекотіла в ній.

- То що, Роман, може, неправду сказав?

- Чого ж...

Адамові не стачило духу признатися – таки неправду. Що для нього Красна Ружа й була Красною Ружею, на яку тико й того, що здалеку, а часом і зблизька, помилуватися мона. Що ще вигадав той Роман? Нивже якусь любов до цієї бабці, що колись славилася першою дівкою на селі, хоч, правда, заміж так і не вийшла...

- Що «чого ж»? – сказала Єва й кинулася до свого празникового пальта, що не знати навіщо вдягла, як надумала йти до цього трухлявого пенька.

- Ну, того, – сказав Адам. – Того... Я ні вмію добре говорити...

- Ні вмієш? А я повинна до тебе телющитися... Де ти такий взявся?

- Далеко звідси, – сумно сказав Адам. – Куди ж ти, Єво? Єва спинилася коло порога. У її грудях щось запекло. Далі наче хтось почав свердлити дірку. Серце? Серце з перцем, як про неї казали?..

Вимовила рішуче, зле:

- Ти ось що, Адаме... Щоб на другу неділю прийшов до мене свататися, як і належить. Можеш навіть свого того Романа взети... Як не ти, то, може, хоч він скаже те, що тре'...

- Я той...

- Спробуй не прийти, – пригрозила Єва.

Її погляд упав на піч, на якій сиділо двоє котів. Бач, уже куди забралися... Подружилися... Ци, може, в Адама не кіт, а кішка?

Ще гірше... Точно, казав, що кішка...

- Ходи сюди, руда холеро, – сказала Єва. – Пригрівся вже... Якби я тут не напалила, то нагрівся б... У цій пустці всі миші й без кота пропали б...

Взяла kota на руки, сердита, зла, як добре нагострена бритва – на себе, на цього дурного, нездалого ні на що діда, на цілий світ. Грюкнула з усієї сили, яка ще лишалася, дверима.

Розділ 10

«Прости, Єво, – подумав Адам. – То була не ти...»

Він справді півжиття, а може й більше, любив жінку. Вірно любив, як умів, як міг. То була трудна любов, але його, Адамова.

«Адасьова», – сказала б вона.

Бо так і називала його – Адасем. А ще Адамчиком. Якось ще покликала – Дамчику.

Адам гірко усміхнувся тепер – «Дамчику». А кому й що він дав, зумів дати? Що дав їй і що дала вона?

...У п'ятому класі до їхньої Тупталівської школи, тоді ще семирічки, додалися учні з двох сусідніх сіл – Кутівців і Терешок. Бо там були тико початкові школи. Їхній клас розділили на два – п'ятий «А» і п'ятий «Б».

Він потрапив до «Б»-класу, і з них дражнилися – «бекали», а вони відплачували «паралельникам» – «аками» або «гаками».

Серед трьох дівчат-«бекалок» із Терешок була і вона – Катя. Катруся, Катеринка, Катюня, Котюня, а ще – Котенятко. Так йому чомусь найбільше подобалося, так називав подумки, хоч була Катруся-Котенятко статною, високою, на півголови, а може, й на цілу голову вища за нього – невідомка Адама. Дамчика. Коли він уже оселився в цій хатині й завів собі кішку, то навіть коли та стала дорослою, великою кошицею, все одно називав її Котенятком. І жінка – Катруся, Катеринка, Котюня, Котенятко – сміялася:

– Яка ж вона котенятко?

– Котенятко і е, – уперто одказував Адам.

– Та ж стара вже котяра, а ти – Котенятко... Назвав би вже ліпше Мурка. Або Сірячок. Або Білолапка. А то – Котенятко.

– Котенятко, – ніжно вимовив Адам.

– Дивний ти, – казала Катя-Котенятко.

Тоді ж, у п'ятому класі, найбільшим щастям для нього було, коли його Котенятко повертало голову – сиділа на три парти попереду – і, угледівши Адамів захоплено-закоханий погляд, глузливо всміхалась або показувала язика.

Мала довгу – довжелезну, нижче пояса – косу. За яку любили смикати хлопці. Катя-Котенятко сердилася, била по руках, а іноді заливисто сміялася й показувала язика. Язичок у неї був великим, гострим на слівце і теж найкращим, найліпшішим, як і все в неї. За косу Адам смикати не смів, але норотив тернутися об ту диво-косу, а кілька разів крадькома погладив.

Через пару днів навчання він сказав до Котенятка:

– Давай, піднесу портфеля.

Катя глянула на нього своїми очищами з паволокою:

– Бери, як хочеш.

То було велике, незміряне ніким щастя – нести її портфелика цілих два кілометри, до повороту на Терешки. Адам ніс би й далі, та вона не давала:

– Хватить, а то ще скажуть, що я собі кавалера найшла.

І сміялася. Йому здавалося, що той сміх ще довго котився за нею різнокольоровими горошинами по дорозі, доки Котенятко не зникало разом з

іншими дівчатами й хлопцями, котрі теж підсміювалися з Адама, за ще одним поворотом на терешківській дорозі.

Таке зрине, всеохопне його щастя тривало недовго, бо знайшлися інші бажуючі нести Котеняткового портфеля. Один з них, Вітька Бурець з шостого «А» класу, наказав Адамові коротко: «Брись!», геть як до kota, і ще й дав болючого щигля. І Адам відступив. Завше звик відступати.

Йому лишилося те, що було його, Адамове, те, чого ніхто не міг забрати. Ніхто не міг забрати його милування Котенятковим обличчям, поставою, косою. Не міг забрати таємного вдихання неповторних запахів її коси, доторків крадькома до диво-косиці. Насолоди від її голосу – переливчастого, часом воркітливого, що розпадався на десятки барв і сотні скалок. Зазирання крадькома в очі – світло-сірі, трохи зеленкуваті.

А ще була особлива радість. Катя мала коротке прізвище – Без[23 - Бузок (діал.)]. І в травні, коли справжній квітучий без наповнював сільські вулиці своїм ароматом, Адам прокрадався в чужі садки, де той без ріс, відламував гроно та приносив до школи. Для Катрусі з пахучим прізвищем Без. Це стало своєрідним ритуалом, аж на третій рік спитала у травні:

– А де ж твій без?

– Без? – Адам збентежився. – Ще ж не цвіте. Коло нас не цвіте.

– Як добре пошукаєш, то знайдеш, – сказала ця примхливиця.

І Адам знайшов аж на другім кутку.

І вручив галузку своєму дивові.

З його любові і відданісті підсміювалися однокласники. Ніхто не міг поставити їх поруч, у Каті, що стрімко виростала, хай не в писану красуню, як та Єва, а ставну миловидну дівчину, були свої прихильники, хлопці, яким дарувала підліткову симпатію.

Після того пам'ятного дарування раннього безу (пес коло тої хати порвав Адамові штани, за що він мав доброго прочухана од тітки Ярини) настав кінець шкільному навчанню. Адам пішов пасти корів, а Катя поїхала вчитися в більше, приміське село.

На пасовиську Адама не раз зігривала згадка про його Котенятка.

І воно не раз приходило до нього. Допомогало пасти корів. Сміялося. Він досхочу смикав її за косу і гладив те косище. Він підсаджував Катю на хмарку, яка поволі пливла в літньому небі над пасовиськом. Дівчина сиділа там, метляла босими ногами (неодмінно босими) й просилася зняти неї.

«Зніму за поцілунок», – ставив умову Адам, і вона згоджувалася.

Бо та ж хмара могла її забрати з собою далеко-далеко. І таки забрала. Катя-Котенятко даленіла й даленіла. Хоч згадував і коли була перерва в його пастушому житті на службу в армії. Хоч лишилося щось таке, наче роса на стеблі: зачепи стебло – і легенькі бризки розсиплються на сонці.

Він зустрів її через вісім років після випускного вечора в їхній школі-семирічці. Цілком дорослу. Вже коротко підстрижену. То була вона й не вона. Село посвітлішало од її присутності. Прийшла. Не важливо чому. Адам зрозумів: завітала, аби він її побачив, прителіпавшись для чогось (рідко коли сюди приходив) до центру села. Прийшов, щоб неї побачити. Згадати. Бо почав забувати. Витворити нову її у своїй уяві. Заново народжену.

– Чого ти так дивишся, Адамчику? – спитала вона, і очі неїні побільшали.

«Голос зовсім не змінився, – радо подумав Адам. – Такий, як у школі. То ж вона моя».

Спитав натомість:

– Де твоя коса?

– Відрізала і продала, – засміялася вона. – Якби знала, що ти купиш, то привезла б для тебе. Тільки ж у тебе таких грошей нема.

– Нема, – згодився Адам. – Якби були, то купив би. А хіба коси продають?

– Все продають, Дамчику. Навіть душу.

– Душу? За скіко?

Адам дурнувато всміхнувся. Колись тітка Ярина сказала, що душа міститься всередині, у тій ямці, що під шиєю. Що там вона кукурікає або соловейком співає, як людина добра. І гавкає, якщо погана.

«А моя ж як озивається?» – Адамова думка довго не давала йому спокою.

Врешті вирішив, що його душа більше плаче. Тихенько скиглить, тико того ніхто не чує. А може, й добре, що не чує, бо інакше б украли чи набили таку надокучливу душу.

А виходило, що душу можна було продати і купити. Катя, звісно, все знає. Бо й вчилася набагато ліпше за Адама, Адася і Адамчика. І Дамчика.

«Нас трое, – признається Адам в душі, котру ще не продав, бо його душу ніхто й не купить, кому вона треба, бідна, як і він, душа. – Не, четверо. А штиром легше, ніж ідному. І всі люблять Катю. Котенятко».

Як ішов з того несподіваного побачення з Катрусєю-Котенятком, то його душа усміхалася й співала. Він зрозумів, що так не раз уже було, коли згадував Катю. Коли вона сиділа на хмаринці і метляла босими ногами, а він хотів дотягнутися до тої хмаринки, щоб полоскотати їй п'ятку. Його душа вміла не тільки скиглити, а й співати.

Адам дізнався, що Катруся-Котенятко вже закінчила медучилище і працює в їхньому медпункті медсестрою по Терешках – тоді кожне село мало свою медсестру. То було гірше, бо якби вона була медсестрою по Тупталах, то він би приходив до неї лікуватися, знайшов би собі якусь болячку, а так хоч бери та переселяйся в Терешки.

Адам ще спитав, чи вона не замужем. Катруся-Котенятко сказала зі сміхом, що ніхто полюдський не бере, бо липнуть усе якісь п'янички, а з хлопцем своїм вона

посварилася. Назовсім.

Адам і подумати не міг, щоб собі позалицятися до свого Котенятка. Вона була його богинею, яка їздила на хмарці, а до богинь не залицяються. Їх люблять хіба звіддалік. І дивляться, як вони мотуляють ногами, що звішують зі своїх теплих білих хмаринок.

Та через кілька днів після тої зустрічі в Адамовій голові зблиснула думка – рятівна і гарна. Така гарна, як гілка безу, що колись дарував Котеняткові, і ще ліпша. Поруч з Адамовою хатиною, яку на той час колгосп викупив у родичів старої Буцихи для пастуха Адама (бабу забрала до себе в гинче село дочка), жила стара Хитручка, або ще по сільському Патичка. Неїн син Федот пару літ як вернувся з армії, робив на тій же фермі, що й Адам, підвозчиком кормів, гуляв з дівками, часом закладав за комір, а стара Патичиха гризла йому голову, коли вже він жениться та за розум візьметься. Те було не просто зробити, бо час від часу в Федота заводилася дівчина зі свого чи сусідських сіл, але Патичиха, коли дізнавалася про те, бракувала кандидаток у невістки, якими любив похвалитися Федот. Та була ряба, та гуляща, третя до роботи не годиться, тико й може, що насінням через губу цвенькати. А Федот же, Федот, хлопака хоч куди, як дзвін! І пара йому така потрібна.

І Адам сказав тому хлопаці якось, що в сусідньому селі, в Терешках, є вельми файна дівчина. І гарна, і статна, як пава, і характером бойова, одне слово – люксова.

– Люксова, кажеш?

Федот прискалив око, і в тому оці застрибали чортики інтересу.

– Ну, правду кажу. У школі разом училися.

– Чого ж сам клинці не підбив, раз така люксова?

– Куди мені до такої цяці.

– Точно, куди тобі до полюдської дівки, – сказав Федот.

Наступної суботи Федот пішов на танці в Терешки, де й познайомився з медсестрою Катрусею Без. Котенятком. Подробиць їхнього зближення Адам, звісно, не знав. Та через пару місяців Патичиха похвалилася, що в неї скоро буде панська невістка. Дохтурка. Присяй-бо. І хай буде. Хіба неін Федотик не заслужив, щоб у нього неабияка жінка... А вона якось поладиться і з тою панею. І не таких об'їжджала.

– Узнає, по чім сотня гребінців, – дрібно засміялася Федотова матінка.

Перед Адамом вона не соромилася й не таке казати. Адам же ледь здригнувся, почувши ту мову, але подумав, що швидше його Катя зігне цю бабу в три дуги. Головне тепер – Котенятко буде поруч, зовсім поруч, він знову бачитиме його кожного дня.

Так і сталося. Адам – звісно, як сусід – побував на весіллі, випив чарчину-другу, дивився на гарну молоду пару і бажав Котеняткові справжнього щастя, тільки коли кричали «Гірко! Гірко!» і молоді сповняли волю гостей, опускав голову і брався їсти огірки чи холодець – несила було дивитися, як ті двоє солодять весільну їжу та випивку.

Так починав розмотуватися новий клубок його тихого (тихіського, як і він сам) щастя, яке згодом переросло в невигойний біль.

«Пробач, Єво, таке було», – думає теперішній Адам.

Розділ 11

Ліза купалася у своєму щасті, а воно ставало все зримішим і певнішим. Все усміхненішим, як і належало справжньому щастю. Їй дедалі більше все подобалося в її Степанкові. «Геть усе!» – переконувала себе Ліза. А якщо й не все, то те, що не подобалося, – геть, геть, геть!

Їй подобалися ті слова, з якими раптом з'являвся в її крамничку. Любив складати нібито віршики з її ім'ям, зі словом «Ліза». Запитував:

– Чому Ліза велика підлиза? – І тут же: – Наша Ліза зовсім не підлиза. – При цьому додавав із набурмосеним виглядом: – Правда! І не смій заперечувати.

Ліза й не заперечувала. Їй подобалося, як він балаболив.

І таки згодилася, щоб він підробляв, аби мати гроші для походеньок в маленький, але дорогий барчик, оформлений у вибагливому модерністському стилі з народними елементами – його визначення, Ліза б до такого не додумалася, навіть слова такі довелося б позичати.

Ліза визначила для себе: Степашко – так почала його називати, й це здавалося особливо ніжним – у майбутньому переїде в її квартиру й знайде собі роботу в Києві. Досить їздити в те село. Ревниво допитувалася, чи є в тій сільській школі молоді вчительохи.

– Краще вже вчительці, – сказав Степан. – Культурніше і ефективніше. А ще продуктивніше. Телиці в майбутньому даватимуть молоко, а льохи вже привели поросят. Тобто ти підозрюєш, що вони...

Далі був хуліганський і трохи брутальний монолог. З якого Ліза зрозуміла – нікого там у Степанця нема. Але змії ревнощів підгризав її серце.

Він несподівано зупинився і сказав:

– Вибач.

– За що? – Ліза справді була подивована.

– Вчительці нещасні люди, особливо філологині. А я познущався над жінками.

– Але ж ти сам хочеш бути філологом?..

– Я – інша річ. Я викопний екземпляр, якого, сподіваюся, полюбила... – Тут він затнувся, наче намагався щось пригадати. Сказав: – Ще раз вибач – лізе в голову всіляка банальщина. Типу «найкраща у світі дівчина». Не можу знайти підходящого слова.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

1

Хата (діал.). – Тут і далі прим. авт.

2

Квасоля (діал.).

3

Лайлива (діал.).

4

Пляшку (діал.).

5

Швидко (діал.).

6

Тютюн-самосад (діал.).

7

Лелека (діал.).

8

Нирка (діал.).

9

Комуністична спілка молоді Західної України.

10

Заявляються (діал.).

11

Вагітна (діал.).

12

Піджак (діал.).

13

Гарбуз (діал.).

14

Кімната (діал.).

15

Намисто (діал.).

16

Тарган (діал.).

17

Колише (діал.)

18

День народження (діал.).

19

Сир, розмішаний у сметані й кислому молоці (діал.).

20

Слова О. Богачука.

21

Насвариться (діал.).

22

Голові (діал.).

23

Бузок (діал.).

Купить: https://tellnovel.me/ru/lis_volodimir/stara-holera

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)